

Sik Endre

Magyarok az osztrák munkaerőpiacon¹

(Eredetileg megjelent: Magyarok az osztrák munkaerőpiacon In
Átmenetek, Szerk.: Sik Endre és Tóth Judit, MTA PTI, Budapest, 1999,
123-172 old.)

Kutatásunk célja az volt, hogy megbecsüljük az Ausztriában dolgozó magyarok számát, megismerjük munkaerő-piaci helyzetüket és a munkavállalással kapcsolatos jövőbeni elképzeléseiket. Első tervünk az volt, hogy egy „hólabdás” mintavételi módszert alkalmazó kutatás során felmérjük a bécsi magyar legális és illegális munkaerő mennyiségét. (Bécs városára azért szűkítettük a kérdést, mert tudtuk, hogy a tervezett módszer és a rendelkezésre álló források nem teszik lehetővé ennél nagyobb területi egység elemzését.)

A tervezett kutatás ily módon nem valósult meg. Hiába törekedtünk sok, egymástól független „hólabda” elindításával a bécsi magyarság minél szélesebb körének „befogására”, a „hólabda” mindig ugyanazt a szűk kört találta el: az 56-os magyarok körét. Harmincvalahány „gurítás” után beláttuk, hogy a sokféle (rotterdami heroinosok, bécsi lengyel munkások és több más, területileg koncentrált, de hivatalosan nem nyilvántartott s olykor rejtőzködő) populáció vizsgálatára bevált módszer a bécsi magyar munkaerőpiac vizsgálatára nem alkalmas.

A bécsi magyar fél- és illegális munkaerőpiac szereplői vagy nem élnek Bécsben,² vagy ha mégis ott élnek, akkor számunkra láthatatlanok. A Bécsben élő illegális magyar munkaerő vizsgálata azért sem volt lehetséges, mert ha laknak is Bécsben ilyenek, nem jellemző az olyan területi góc,³ amelyen keresztül fellelhetők lennének.

Az előbbieket miatt az ausztriai magyar munkások életét, munkaerő-piaci életpályáját és helyzetét interjúk módszerrel igyekeztünk feltárni. Ceferner Szilárd, PhD hallgató harmincnégy interjút készített a magyar–osztrák határ közelében található településeken a (valaha) ausztriai magyar munkavállalók körében.

¹ A kutatás az ISM Munkaügyek Munkabizottsága megbízásából a TÁRKI-bankészült.

² Arra, hogy a bécsi magyar munkaerő egy része nem él Bécsben, más információk is utalnak: sokan naponta ingáznak, vagy Bécs környékén – ami Mosonmagyaróvárig tart – húzzák meg magukat, ahol olcsóbb az élet.

³ A lengyelek esetében ez a góc az általuk favorizált katolikus templom, a közelében lévő lengyel kultúrház és a köréjük szerveződő lengyel piac.

A tanulmányban ezen harmincnégy interjú (a továbbiakban „miniminta”) alapján próbáljuk felvázolni az Ausztriában dolgozó magyar munkaerő társadalomképét. Nem megkerülhető kérdés, hogy mire lehet alkalmas harmincnégy, mégoly érdekes és életszerű esettanulmány szándékunk szerint alapos elemzése. Arra természetesen nem, hogy ily módon bemutassuk az ausztriai magyar munkaerőpiac jellemzőit, és arra sem, hogy becslési alapot adjunk annak megítéléséhez, hogy milyen munkaerő-piaci magatartás várható a magyaroktól az EU-csatlakozást követően. Arra azonban – a reprezentativitás hiánya és a kis elemszám ellenére – alkalmasnak véltük a harmincnégy interjút, hogy elemzésük révén áttekintsük azokat a munkaerő-piaci szabályszerűségeket és helyzeteket, amelyek a ma Ausztriában dolgozó magyarok egyes típusait jellemzik. Márpedig ha feltételezzük, hogy az interjúkban a ma Ausztriában fellelhető magyar munkavállalók mindegyik típusa (ha összetételüket tekintve nem is reprezentatívan) megtalálható, akkor remélhetjük, hogy a megismert tipikus munkaerő-piaci magatartások segítenek a jövőbeni tendenciák előrejelzésében.

Ami az EU-csatlakozás várható hatásait illeti, ismét csak feltételezésekkel élhetünk. Ha feltesszük, hogy a csatlakozást követően a magyar munkaerőpiac (a közvetlen tőkeberuházásoknak köszönhetően) több munkaerőt igényel, továbbá, hogy a magyar munkaerő tranzakciós költségei (elsősorban a határátlépés csökkenő nehézsége miatt) kisebbek lesznek, miközben az ausztriai munkaerőpiacon nem változik a kereslet a dráguló („kiféhéredő”), de a helybelihez képest még mindig olcsó magyar munkaerő iránt, akkor a mai magatartás alapján becsülhetjük, hogy milyen háttérű, motivációjú és demográfiai összetételű csoportok fognak leginkább megjelenni az osztrák munkaerőpiac egyes szegmenseiben (értve ezalatt régiót és ágazatot, illetve vállalatípust).

A „MINIMINTÁRÓL” RÖVIDEN

Noha a harmincnégy eset⁴ nem reprezentálja az ausztriai magyar munkaerőpiac szereplőit, célszerű röviden szólni arról, hogy mi módon torzít a kis esetszám. Az osztrák Munkaügyi Szolgálat 1997. évi adataiból ismerjük az Ausztriában 1997-ben legálisan dolgozó 8865 magyar munkás nem, régió és kor szerinti összetételét. „Minimintánk” összevetése ezekkel az adatokkal azért nem haszontalan, mert – mint később látni fogjuk – a szereplők zöme „valamilyen mértékben”, illetve ausztriai életpályája során „olykor, sőt nem is ritkán” legális munkaerő volt.

Az összehasonlítás korlátait figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy az általunk vizsgált harmincnégy eset nem, régió és kor szerinti megoszlása nem áll távol az 1997-ben Ausztriában legálisan dolgozó magyarok hasonló megoszlásaitól. A „minimintában” kevesebb a nő (14 százalék, a legálisan dolgozók 21

⁴ A harmincnégy esettanulmány „kemény” adatait lásd a *Függelékben*.

százalékával szemben), több a Burgenlandban foglalkoztatott (kb. 50 százalék, a legálisan dolgozók 38 százalékához képest), és több a harminc év alatti (20 százalék, a legálisan dolgozók 15 százalékával szemben), mégpedig az ötven év felettiak rovására.

A megkérdezettek között közel azonos számban vannak városi (zömmel győri, mosonmagyaróvári) és falusi lakosok. Az összes interjú Győr-Moson-Sopron megye északi részén készült, tehát az országnak abban a kis szegletében, ahonnan – Vas és Zala megye mellett – az ausztriai munkavállalás a legkézenfekvőbb alternatíva már jó évtizede (ha nem régebben).

A „minimintát” alkotók zöme szakmunkásképzőt (41 százalék) vagy középiskolát (44 százalék) végzett. Egyetlen interjú készült általános iskolai végzettségű és három interjú felsőfokú iskolai végzettségű munkavállalóval. Figyelembe véve a minta kor szerinti összetételét, ezek az arányok nem abszurdak:⁵ más forrásokból közismert, hogy az ország nyugati részén élők iskolázottabbak, mint az ország teljes népessége, valamint, hogy a migránsok a „közepes” iskolázottságúak köréből kerülnek ki leginkább.

A szakképzettség jellege – tekintet nélkül arra, hogy technikumban, szakközépiskolában, szakmunkásképzőben vagy szaktanfolyamon szerezték – összefüggésben van az ausztriai munkaerőpiac keresletének szerkezetével. Jó esélyekkel léphetnek az ausztriai munkaerőpiacra az építőipari szakmákban (asztalos, kőműves, szobafestő, ács), illetve a vasmunkás-szerelő szakmákban (hegesztő, szerszámkészítő, géplakatos, mezőgazdaságigép-szerelő) szakképzettséget szerzett munkavállalók. A másfajta szakképzettségek (például építész, óvónő, ápolónő, patkolókovács, agrármérnök) megléte ugyanakkor nem sokat számít, mert nem tőle függ a vállalt munkakör megszerzése és megtartása.

HÁZTARTÁSCIKLUS ÉS MUNKAERŐ-PIACI KOHORSZ

*„Akkor megy a szekér, ha ketten húzzák, egy irányba.”
„Időben kellett lépni, még 1990-ben.”*

Az életkor két – részben független – módon hat az ausztriai munkavállalás esélyére. A vizsgált esetek háztartásszerkezet és háztartásciklus szerinti összetétele, továbbá az ausztriai munkaerőpiacon való megjelenést kifejező munkaerő-piaci kohorsz (a munkaerőpiacra egy időben lépettek csoportja) szerinti megoszlás arra utal, hogy e két tényező nagymértékben befolyásolja az ausztriai munkavállalás valószínűségét.

A tipikus háztartás, amely Ausztriába munkavállalót bocsát ki, a nukleáris család, amelyben egy vagy két (kis)iskolás gyerek él. A 34 esetből 18-ban ilyen háztartás állt az ausztriai munkavállaló mögött. Ez részben a kor hatásával magyarázható, amennyiben a harmincas, korai negyvenes éveikben lévő férfiak

⁵ Az osztrák adatokkal való összevetés ez esetben nem volt lehetséges, mert a tőlük kapott adatok kétharmadában hiányzott az iskolai végzettség.

általában ebben a háztartásciklusban élnek. De részben magyarázat lehet a kohorszthatás is, amennyiben a rendszerváltás (és az azt megelőző „fellazulás”) az adott korosztály szempontjából éppen akkor következett be, amikor a háztartásciklus a maga kényszereivel és erőforrásaival a külföldi munkavállalás szempontjából optimális volt.

A kényszerekről, az erőforrásokról és a teljes családról mint a munkavállaló hátszágáról ehelyütt csak röviden írunk, mivel külön részben mutatjuk be az ausztriai munka anyagi és pszichikai (rövid és hosszú távú) hasznait és költségeit. Látni fogjuk, hogy a kétyerekes nukleáris család⁶ az a háztartásciklus, amely a legnagyobb hosszú távú kényszert jelenti és a legtöbb rövid távú erőforrásokat nyújtja a külföldi munkavállalónak.

Annak vizsgálatára, hogy a háztartás milyen szerepet tölt be a külföldi munkavállalásban, a háztartásciklus alkalmasabb fogalom, mint a háztartásszerkezet. A háztartásciklus kényszerjellege abban rejlik, hogy (két) (kis)gyereket kell eltartani és a jövőjüket biztosítani. A feleség ezzel összefüggésben egyfelől mint jövedelemszerző társ fontos (erőforrás, bár éppen a gyerekek ellátási kötelezettsége miatt nagymértékben korlátozott), másfelől a külföldi munkavállalás kikényszerítő (felhalmozásorientáció) és azt egyben lehetővé tevő erőforrása („hátszága”) a háztartásciklusnak. Ez a magyarázat annyira magától értetődő és oly gyakran fordult elő az esettanulmányokban, hogy indokolatlan példával illusztrálni.

Természetesen sok háztartás esetében olyan „egyedi” okokat is találunk, amelyek fokozták a külföldi munkavállalás kényszerét, vagy/és növelték sikeres kivitelezésének⁷ esélyét. Ilyen elemek a feleség betegsége, illetve a kérdezett vagy feleségének munkanélkülivé válása (vagy az ettől való félelem). Mivel ezek az elemek többször is visszatértek az esettanulmányokban, feltételezhetjük, hogy nem kivételes esetekről van szó. Ugyanakkor vannak sajátos, úgymond „női” helyzetek is.⁸

„Érettségi után egy magyar vállalatnál voltam adminisztrátor egy évig. Jelentkeztem főiskolára, felvettek, és azóta járok ki dolgozni. Nagyon rosszak voltak a családi körülményeim. Már tizenhét éves koromban elköltöztem a szüleimtől, meg kellett élnem valamiből.” (2)

„Meló mellett érettségiztem le. Egy élelmiszer-ipari vállalatnál voltam bolti eladó egy ideig, de aztán jött a gyes. Ezután egy évig voltam munkanélküli,

⁶ A teljesség kedvéért megemlítendő a fenti tipikus háztartásciklustól eltérő háztartási összetételek néhány vonása. Így például több fiatal, egyedülálló háztartás is előfordult a „minimintában”.

⁷ Hangsúlyozni kell, hogy a „miniminta” természetéből fakadóan (jobbára jelenleg is Ausztriában dolgozókról van szó) a sikeres ausztriai munkavállalási kísérletek aránya túlreprezentált. A fentnél komorabb lenne az összkép, ha a sikertelen esetek (amikor az illegális munkavállaló lebukott, s ezért kiutasították Ausztriából; vagy ha a munkavállaló nem bírta a „gyűrődést”, és feladta stb.) tapasztalatait is elemeztük volna.

⁸ Az idézetek utáni szám az interjúalany azonosítója (lásd a *Függelékben*).

azért nem vettek vissza, mert a gyereket nem tudtam olyan korán oviba vinni, amilyen korán nekem mennem kellett a boltba. Ezután mentem ki. Valamiből meg kellett élnünk a gyerekekkel.” (8)

„... egy közeli faluba jártam át az ÁFÉSZ-boltba dolgozni mint eladó. Aztán itt a faluban lettem boltos. Minden évben kivettem a szabadságomat, az idő alatt jártam ki Ausztriába dolgozni.

Miután lehetett vállalkozásokat elindítani, mi is próbálkoztunk, de nem jött be. Három boltunk is volt, de akkorát buktunk, hogy majdnem ráment a családi házunk is. Rengeteg tartozásunk volt és van, pedig igen sokat dolgoztunk, és minden lehetőséget megpróbáltunk megragadni.

Aztán meg a férjem is elhagyott (ő is Ausztriában dolgozik illegálisan), egyszerűen csak elköltözött egy másik nőhöz. Nekem meg itt hagyta a gyerekeket.” (36)

Kérdés, hogy a háztartásszerkezet és -ciklus hatása egyszerűen az adott életkort elért és megfelelő háztartási háttérű munkavállalók „örök” tapasztalataiból adódik, vagy egy kivételes helyzetről van szó: a magyar munkaerő egy kohorszát a rendszerváltás éppen abban az életkorban érte, amikor a háztartásciklus kényszerei és a megnyíló lehetőségek együttesen ösztönözték a külföldi munkavállalást.

A feltételezés nem csupán azért látszik indokoltnak, mert – mint láttuk – az Ausztriában dolgozók nagy része egy viszonylag szűk korosztályba tartozik, hanem azért is, mert zömük (19-en) öt-tíz éve dolgozik Ausztriában. Másként: a „miniminta” tagjainak többsége munkaerő-piaci kohorszba sorolható. Az 1990 és 1995 közötti időszak volt az, amikor „kellett és lehetett” is az osztrák munkavállalással kísérletezni. A következő két példa a háztartásciklus és a munkaerő-piaci kohorsz egybeesésének „közel optimális” eseteit mutatja be.

„1978-ban végeztem pincérként. Jött a főszezon, én meg mentem le a Balatonra dolgozni a szállodasorra. Utána Visegrádon dolgoztam egy nagyon jó nevű hotelban. Protokollfogadások politikusoknak..., elit világ volt az. Aztán felkerültem Budapestre, majd visszajöttem ide a városba. 1981-ben megházasodtam. Eddig mindig alkalmazott voltam, de ekkor egy étterem-szálloda üzletvezetője lettem. 1990-ben kimentem Ausztriába dolgozni. Itt volt a család, ház is kellett. Éhes voltam a pénzre...” (3)

„1989-óta dolgozom Bécsújhelyen egy öntödében. Én voltam az első, aki a faluból hivatalosan kiment dolgozni. Ekkor még a megyei tanács engedélyével lehetett csak kimenni. Itthon csoportvezetőként dolgoztam, de abból nem tudtam megélni.

Először, azt hiszem, mindenki az elmaradásait pótolja be, az adósságait törleszti. Mi is ezt tettük. Kifizettük az OTP-t, befejeztük a lakás felújítását, vettünk egy jobb kocsit. Aztán ahogy a gyerekek nőttek, úgy kellett nekik is először a lakás, aztán a kocsit. Örülök, hogy elmondhatom: tisztességesen

elindítottam a gyerekeimet az életbe. Most szerencsére már ott tartunk, hogy vettünk egy kis hétvégi házat, amit lassan, szépen felújítunk.” (13)

A ma Ausztriában dolgozó kérdezettek közt többen voltak, akik korábban már bele-belekóstoltak az ausztriai alkalmi munkába. Az ausztriai vendégmunka „őstípusa” a többnyire rendszeresen ismétlődő mezőgazdasági munka volt, s gyakran egy adott személyes ismerős létéhez, esetleg a patriarchális munkaadó–munkavállaló kapcsolathoz fűződött.

„Huszonöt év óta járok ki rendszeresen szüretelni ismerős családhoz. Többen vagyunk a faluból, akik kijárunk. Először nagyon nehéz volt kimenni, mert nagyon nehezen tudtam szabadságot kérni. De mindig megoldottam valahogy, vettem ki két hét szabadságot, aztán kimentem.

Reggel ötkor kellett kelnünk, hogy hatra már kint legyünk a szőlőben. Még benn a háznál kaptunk egy kis teát meg kalácsot. Kilenc óra körül volt reggeli, ami általában valami felvágott volt. Kettőkor ebéd, este öt órakor, amikor visszamentünk, adtak meleg vacsorát. Akármilyen idő is volt, eshetett az eső is, szedni kellett a szőlőt. Amikor este hazaértünk, hat órakor, még le kellett menni a présházba, hogy a szőlőt, amit aznap leszedtünk, ki is préseljük. Ez eltartott tízig, tizenegyig. Mint egy halott, úgy dőltünk be az ágyba. Nekem traktorozni is kellett, de mivel nem volt papírom semmi, mindig a kertek alatt kellett menni. Először azt gondoltam, hogy ez egy jó dolog lesz, de itt is nagyon hajtottak bennünket, percre pontosan kellett megérkezni mindig. Üdítő meg bor annyi volt, amennyit csak akartunk.

Egy-egy szüret nyolc-tíz napig tartott, de meg lehetett keresni ötven-hatvanezer forintot. Amikor letelt a szüret, soha nem jöttünk haza üres kézzel, mindig adtak egy-két üveg bort, egy-két láda szőlőt meg kávé, egy táskacsokit, banánt a gyerekeknek. Előfordult az is, hogy a kinőtt, kissé kopott ruháikat is odaadták nekünk. Ahol én voltam, a tulajdonosnak kocsmája is volt, ha korán befejeztük a munkát, és még megittunk ott egy-két sört, azt soha nem kellett kifizetni.

Innen a faluból három-négyszáz fő biztos kijár valamilyen módon. Húszévestől hatvanéves korig mindenki kimegy, aki mozog. Van, aki egész évben erre tartogatja a szabadságát. Ismerek olyan házaspárt is, akinek két kisgyereke van, és rendszeresen kijárnak szüretre. Ilyenkor a gyerekek mellé baby-sittert fogadnak ...” (30)

Ha voltak is olyanok, akik a korábbi évtizedekben munkát vállaltak Ausztriában, a „minimintát” alkotók zöme egy szűk, öt éves időszakban (1990 és 1995 között) vágott bele az ausztriai kalandozásokba. Aligha szorul magyarázatra, hogy korábban miért volt csak kivételes az ausztriai munkavállalás. Annál érdekesebb, hogy a „miniminta” jelzése szerint az ausztriai munkavállalást az utóbbi három évben csak kevés munkavállaló tudta és akarta felvállalni.

A ma 30–50 évesek korcsoportja kedvező munkaerő-piaci korszakban került a megfelelő háztartásciklusba. Egyfelől ekkor még elég olcsó volt a magyar

munkaerő Ausztriában, a hatóságok az első hullámban érkezőkkel szemben elnézőbbek (vagy/és felkészületlenebbek) voltak, a külföldi munkaerő kínálata is kisebb volt, s az osztrák gazdaságban is „jól ment a szekér”. A jövedelemrés a magyar és az osztrák munkaerőpiac között a mainál nagyobb lehetett. Másfelől a rendszerváltás okozta munkanélküliség, a bizonytalan jövőképből fakadó sokk is hozzájárult a munkaerő-piaci pályájuk elején vagy delelőjén lévő munkaerő döntéséhez. Említésre méltó továbbá az a kohorszspecifikus érv, amely szerint a rendszerváltás időszakában tetőző magyar bevásárlóturizmus is sok olyan munkaalkalmat teremtett Ausztriában, amihez magyar nyelvű eladókra volt szükség.

„Kinn voltunk vásárolni Ausztriában ’90 körül. Ekkor még nagyon keresték a boltokban a magyar anyanyelvű eladókat, mivel nagyon sok magyar járt át vásárolni. Én jól beszéltem németül. Az egyik műszaki cikk boltban beszédbe elegyedtem az eladókkal: rögtön meg is állapodtunk, hogy a jövő héten jöhetnek dolgozni. Ebédszünetekben nagyon sokat beszélgettem a közeli boltosokkal. Akkor mondta egyikük, hogy kellene gyorsan egy megbízható eladó. Én Bruckban dolgoztam, az eladóra egy közeli faluban volt szükség. A férjem akkor még nem tudott németül, de angolul jól beszélt, elment jelentkezni, és felvették. Szóval én szereztem ki a férjemet.” (25)

Értelemszerűen ezeknek a munkaalkalmaknak a magyar bevásárlók tömegeinek eltűntével befellegzett.

Felmerül a kérdés: az a tény, hogy „minimintánkban” alig van új ausztriai munkavállaló, jelenti-e azt, hogy egyszeri, esetleg megismételhetetlen, rendszerváltás-specifikus munkaerő-piaci helyzetről volt szó? Ha igen, akkor az érintettekben (osztrák munkaügyi szakértő és magyar határőr, osztrák kisvállalkozó és szakmunkásképzőt végző magyar tanuló) rögzült kép a „magyar veszedelemről”, illetve az „osztrák aranybányáról” hamis, egy már lezárt korszak tapasztalatain alapuló indokolatlan félelem/remény csupán.

MUNKAERŐ-PIACI ÉLETÚT

A „miniminta” közel harmincnégyféle életutat tár elénk. Ezek egyedi sajátosságaiból kell felismerni és kiválasztani azokat a jellemző mozzanatokat, amelyek összefüggésbe hozhatók az elemzés más alapelemeivel. Eljárásunk a következő volt: az életutakat „feldaraboltuk” az ausztriai munkavállalást megelőző időszakra („előélet”), a külföldi munkavállalást előkészítő és végigkísérő személyes kapcsolatokra, a legális-illegális dimenzióban való mozgásra, valamint a regionális elmozdulásokra.

Előélet, különös tekintettel a külföldi munkavállalás okaira

Az Ausztriában dolgozó magyar munkavállalók többsége már korábban is próbálkozott külföldi munkavállalással, de legalábbis tervezte azt. A tény megerősíti azt a feltételezést (Sik, 1998a), hogy a migrációkészség összefügg az egyénre jellemző mobilitási hajlammal – mint sajátos pszichikai („megengedő és ösztönző”) erőforrással –, amiből egyúttal az ismétlés vágya és képessége is következik.

A következő példák az előbbi feltételezés ésszerűségét illusztrálják.

„Suli után csőszerelőként dolgoztam Győrben, majd egy-két év után felkértem magamat Pestre, mégis lássak világot, meg talán jobban is lehet keresni, több a lehetőség. Utána jött a katonaság, ami után az óvári Fogkefébe mentem el dolgozni. Többször is ki akartam menni Tengizbe, de mindig lebeszélte róla a feleségem...” (10)

„1967-ben végeztem... a Timföldgyárba kerültem... Itt nem kerestem az ember, én meg mindig többet akartam. 1971-től 1975-ig Csehszlovákiában dolgoztam. Ezután itt, a helyi térszben vállaltam munkát. [...] Nem volt rossz helyem, nem azért mentem el, mert problémám volt, hanem azért, mert kellett a pénz. Volt úgy, hogy negyven-ötven-hatvan disznót hizlaltunk, de ez sem volt elég, az ember mindig csak azt számolgatja, hogy mennyibe fog kerülni a következő adag táp. Ebből elegendő lett. Egyszer kinn voltam Ausztriában egy vendéglőben kiszolgálóként, bár csak rövid időre, helyettesíteni. Ez alatt a rövid idő alatt annyit kerestem, mint itthon Magyarországon két év alatt, ekkor már tudtam, hogy ezt kell csinálni.” (13)

„1974-től 1978-ig az NDK-ba dolgoztam. Innen évente csak két alkalommal jöttem haza. Közben feleségül vettem egy német nőt, akitől gyerekem is született. Az egyesítés évében váltunk el, de a mai napig jó kapcsolatban vagyunk, néha eljönnek hozzám látogatóba. Aztán a régi cégem Ausztriába keresett embert. Jól beszéltem németül, mehettem.” (32)

Természetesen mind a pszichikai felkészültség, mind a külföldi munkavállalás többszöri megismétlése felfogható a migrációs burok (a személyt körülvevő kapcsolatok és a tágabb közösség erőforrás- és szabályozórendszere, lásd Sik, 1998a; Elvándorlók, 1996) hatásaként is. Az ausztriai munkavállalók életútinterjúiban rendre felbukkannak olyan személyek, akik a külföldi munkavállalást (s gyakran nem is csak az elsőt) „szervezik”. Az ún. szervezők az információszerzésben, a külföldi munkavállalás tranzakciós kiadásainak csökkentésében (utazási és szállásköltség-megosztás, illegalitás esetén a lebukás veszélyének csökkentése, beajánlás-kezesesség stb.) és a pszichikai kézség fokozásában vagy felélesztésében meghatározó fontosságúak.

„1988-ban voltam kinn a Szovjetunióban fél évig kiküldetésben. A pénz miatt voltam, kellett az életkezdéshez. Aztán az ismerőseim elcsábítottak Ausztriába. Azt mondták, hogy ott jól lehet keresni. Mentem velük... Ezen a munkahelyen három éve dolgozom. Előtte Bécsben dolgoztam, de ott összevesztem a főnökkel, és eljöttem. Az ismerősöm ajánlotta ezt a munkahelyet. Ő kijön néha segíteni.” (24)

A migrációs burok nagy tehetetlenségi erejű képződmény. Ha a külföldi munkavállalás folyamatossá (vagy gyakran ismétlődővé) válik, s az egyén mindeközben megfelel a migrációs burkot alkotók elvárásainak, akkor számíthat arra, hogy a kezességi láncok mentén folytonosan táguló körben jut megbízásokhoz.⁹

„A nagybátyám kinn él Ausztriában, ő mondta először, hogy a faluban nagy disznóvágás lesz. Először ebbe a faluba mentem ki disznóvágásra, csak úgy szívességből, aztán szóltak a szomszédok, hogyha náluk is lesz disznóvágás, hozzájuk is kimehetnék segíteni. Azóta kialakult egy kör, akikhez rendszeresen kijárok, ez évente körülbelül tíz-tizenöt alkalmat jelent. Naponta átlagosan négyszáz schillinget kapok.

Néha azok a családok, akikhez kijárok, tavasszal szoktak hívni szőlőmetszésre, szőlőkötözésre. Egészen ritkán traktorozni is szoktam meg szántani, permetezni. Mindezeket a munkákat a nagybátyám szervezi.” (27)

Az előélet másik, gyakran megjelenő eleme a kényszer és a lehetőség sajátos kombinációja. A kényszer háttérében általában a rendszerváltást követő időszakban váratlanul bekövetkező állásvesztés, illetve annak fenyegetése áll. Viszonylag fiatalokról lévén szó, ez utóbbi változatának tekinthető az is, ha a munkavállalók hosszú távon reménytelennek látják munkaerő-piaci kilátásaikat. Ennek elemei:

- az iskolai végzettségnek megfelelő munka, illetve a szakmai előmenetel, a karrieresélyek lehetetlensége;
- az elvárt nagyobb jövedelem (ne feledjük, fogyasztásorientált társadalomban élő fiatalokról van szó) megszerzésének esélytelensége;
- a felhalmozás valószínűségének (a családalapításhoz kapcsolódó felhalmozás, illetve háztartásciklustól függően a gyerekek eltartása, iskoláztatása, a továbbtanulás feltételeinek megteremtése, nagyobb gyerek esetén az otthoneremtés szülői támogatása) mérsékelt volta.

A felsorolt elemek, illetve variációik szinte az összes interjúban felbukkannak a külföldi munkavállalás okaiként.

⁹ Mint ahogy a migrációs burokkal nem övezett, illetve katalizátorszemélyekkel kapcsolatban nem állók akkor sem gondolnak külföldi munkavállalásra (vagy ha gondolnak is rá, nem vágnak bele), ha egyébként háztartásciklus-beli adottságaik alapján feltételeznék alkalmasságot a külföldi munkavállalásra.

„A térszövből mentem ki Ausztriába dolgozni. Ismerősök ajánlották, hogy lenne egy ilyen lehetőség. Anyagilag nem álltam túl jól, ezért elvállaltam. Tizennégyen mentünk ki...” (6)

„Kizárólagosan a pénz, a megélhetés miatt döntöttem úgy, hogy kimegyek Ausztriába dolgozni. Pedig szerettem a kollégákkal dolgozni a gyárban, de a pénz jobban kellett...” (9)

Olykor természetesen bonyolultabb az okok szerkezete, s megjelennek olyan kényszerelemek, amelyek más interjúkban nem fordulnak elő:

„Egyrészt azért mentem ki, mert sokkal többet fizettek, mint itthon, de volt még egy másik ok is. Szerettem volna eljönni az előző munkahelyemről. 1990–94 között a tanácsnál voltam építészeti főelőadó. Nem szerettem a munkámat. Ha tovább maradtam volna a tanácsnál – vagy hát most már az önkormányzatnál –, akkor túl sok lett volna a kuncsaftom munkaidőn túl is, ha érted, mire gondolok, én meg szeretek nyugodtan aludni. Jöttek a barátok meg a rokonok..., én ezt nem szeretem. Aztán adódott a lehetőség, egyik napról a másikra, és egyáltalán nem bántam meg. Sőt örülök is neki, sokkal jobb anyagokkal dolgozunk ott kinn, olyanokkal, amilyeneket itthon még nem is ismernek, nagyon sokat lehetett, lehet tanulni.” (12)

Más esetben nem a kényszer a külföldi munkavállalás hajtóereje. Az alkalmi jövedelemszerzés a vágyott szórakozás anyagi forrásait nyújtja.

„1996-ban mentem ki először dolgozni, de akkor csak nyáron, két hétre. Csak annyit dolgoztam, hogy legyen pénzem szórakozni, bulizni, meg hát a barátaimmal itt-ott nyaralgatni. Tavaly ősszel kezdtem kijárogatni év közben is. Két tandíjat kell fizetnem, és szeretnék már önálló lenni. Nem jó érzés, hogy az embernek huszonhárom évesen is hetente kell zsebpénzt kunyerálnia. És mindig megkérdezik, mire költöttem.” (37)

A napi megélhetés kényszere inkább kivételként fordul elő, illetve „késleltetett” formában ölt testet: a korábbi, hosszabb-rövidebb ideig fennálló megélhetési gondok miatt felszaporodó adósságok szorításában dönt a munkavállaló a külföldi munkavállalás mellett.¹⁰

¹⁰ A századfordulón hasonló volt a helyzet. Az 1904. évi Bereg vármegyei jelentés szerint: „A kivándorlásnak okai gyanánt általában a nagymérvű eladósodás, a szerencsés esetek izgató ereje, a meggazdagodás vagy legalább jelentékenyebb tőke utáni vágy mondhatók.

Oly okok, melyek a teljes elszegényedés, mostoha és tovább nem tűrhető helyi viszonyokból erednének, egyáltalán fenn nem forognak.” (A magyar ... 1991, 128. o.)

„Régen nagyon szegények voltunk, pár ezer forintból éltünk. Sokáig arra fordítottuk az Ausztriában megkeresett pénz nagy részét, hogy utolérjük magunkat: adósságokat törlesztettünk, olyan dolgokat vettünk, amikre régebben nem volt pénzünk, pedig kellettek. Mostanában inkább feléljük a keresetemet. Megdolgoztam érte. Meg is érdelem, hogy most már egy kicsit jobban éljek, éljünk.”(16).

„Ismerőseim laknak kinn Ausztriában. Egy lovardába lovászfíút kerestek, engem ajánlottak, s én eljöttem. Nagyon kell a pénz, otthon nagyon rossz anyagi helyzetben vagyunk. A szüleimet lerokkantosították, régebben a téésben dolgoztak, ott sem kerestek sokat. Apám is lovasz volt. Én is rajongok a lovakért... A pénzt természetesenem hazaadom a családnak, így is nagyon nehezen tudnak megélni. Persze azért magamnak is teszek félre, meg kell alapozni az életet, ugye, jó lenne majd egy házat építeni, megnősülni... de ez még messze van.” (20)

A kényszer természetesen csak szükséges, de nem elégséges eleme a külföldi munkavállalásnak. Ez a munkaerő-piaci stratégia ugyanis sokféle erőforrás meglétét igényli, sőt rövid távon beruházásokat is feltételez: nyelvtanulás, autóvásárlás, „papírok” beszerzése (igencsak idő- és pénzigényes művelet), albérlet fenntartása stb. A beruházásokat vállalni nem képes egyének – hiába volnának munkaerő-piaci szempontból alkalmasak, és bármekkora is a kényszerek súlya – nem lesznek külföldi munkavállalók.

Előfordul, hogy a kényszerek és a lehetőségek végiggondolása stratégiai döntés jellegű, de gyakoribb az ad hoc ötlet valóra váltása.

„Schwechat melletti faluban dolgozom (hetvenöt kilométerre van innen) mint épület- és bútorasztalos. 1990-ben mentem ki először, és azóta ezen a helyen dolgozom, megszakítás nélkül. Előtte tizenöt évig voltam kisiparos, volt munkám éppen elég, viszonylag jól is kerestem. Nem akartam felszámolni egy fél élet munkáját... Több tanítványom is volt, akiket végig kellett vinnem. Először arra gondoltam, hogy csak svarcba megyek ki: egy hetet kinn dolgozom, egyet meg itthon. Ekkor úgy tanultak a tanoncaim az iskolában, hogy egy hét iskola, egy hét gyakorlat. Gondoltam, hogy mikor iskolában lesznek, akkor megyek ki dolgozni. Azt üzenték vissza: vagy legalisan, vagy sehogy. A barátom kiment, én maradtam. Aztán mesélte, hogy milyen jók a gépek, milyen jó anyagokkal dolgoznak. Nálunk itthon akkor még nagyon nehéz volt beszerezni az anyagokat, meg a minőségük is nagyon gyenge volt. Meggondoltam magamat, volt is időm gondolkodni. Szépen lassan kezdtem visszafejleszteni az itthoni üzletet. Váratlanul jött megint a lehetőség: egy hétvége alatt kellett dönteni, hétfőn már indulni is kellett. Bele a sötétbe... A főnökkel is csak a műhelyben találkoztam, már munkásruhában. Egymás kezébe csaptunk. Tetszettem neki, nekem is tetszett. Mondtam neki, hogy én Magyarországon önálló kisiparos vagyok, nekem van otthon saját felszerelt műhelyem meg kuncsaftköröm, és ezt nem akarom feladni, hogy aztán meg egy-két hónap múlva kidobjon. Én itt neki jól akarok dolgozni, de legalább

három-négy évig biztosan, no persze meg ha rögtön, amilyen gyorsan lehet, lesz munkavállalási engedélyem. Azt mondta, hogy rendben, neki éppen ilyen ember kell amúgy is.” (14)

A látszólag a hirtelen jött ötlet, ad hoc döntés sem a semmiből születik. Gyakran ez a munkaerő-piaci megoldás „benne van a levegőben”,¹¹ illetve a személyi kapcsolatokba ágyazódva generálódik.

Személyes kapcsolatok

„... aki egyszer belekeveredik ezekbe a munkákba, az annyi emberrel ismerkedik meg, hogy ha újból ki akar menni, mindig talál olyat, aki tud valami munkát.”

A személyes kapcsolatoknak nagy szerepe van a munkaerő-piaci információszerzésben, a kínálkozó munkaalkalmak megszerzésében, sőt már a tervek kialakulásában is (vö. Sik, 1998a). Az ausztriai munkavállalásra is ez a jellemző. Ezért a személyes kapcsolatok elemzése során nem ezek létének bizonyítására törekszünk, hanem szerkezetük és működésük néhány sajátos vonását igyekszünk feltárni. Azt a feltevést illusztráljuk, amely szerint a ma Ausztriában dolgozók területileg erősen koncentrált, sajátos munkaerő-piaci csoportja – birtokában az éppen megfelelő erőforrásoknak – ragadott meg egy egyszeri és sajátos munkaerő-piaci lehetőséget.

Az interjúk tanúsága szerint az Ausztriában dolgozó magyarok közötti személyes kapcsolatok nem egyszerűen széles körben jellemzők erre a munkaerő-piaci csoportra, hanem ezek – granovetteri értelemben (Granovetter, 1973) – erős és hosszú távon működő kapcsolatok. Márpedig a szakirodalomban elfogadott nézet, hogy a munkaerő-piaci folyamatokat általában a gyenge kapcsolatok (az egymást ismerő, de egymással ritkán találkozó személyek, akik következképpen egymás számára sokféle és új információt képesek nyújtani) szervezik hatékonyan.

Az erős kötések (hosszú időn át fennálló, kölcsönösen erős kapcsolatok olyanok között, akik egyéb, nem munkaerő-piaci szálak mentén is gyakran összejönnek) meghatározó szerepe sajátos munkaerő-piaci helyzetet jelez. Az ilyen kapcsolatok ugyanis feltehetően nem csupán az információk alkalmi és passzív közvetítésén alapulnak (ha éppen „egymásba botlik” az információ birtokosa és a munkát kereső), hanem a lehetőség kihasználását is segítik (kezesség, nepotizmus, fraternalizmus), sőt aktívan részt vesznek a munkaerő-piaci stratégia alakításában (meggyőzés, az információ tudatos felkutatása és egyenlőtlen szétosztása, a bizonytalan információ értelmezése). Továbbá, mivel – mint látni fogjuk – az ausztriai munkavállalás során gyakran a legalitás-illegalitás

¹¹ Lásd az erdélyi külföldi munkavállalást szabályozó közösségi koordinálás mechanizmusait (Bíró, 1994) és az Elvándorlók? ... (1996) c. kötet tanulmányait.

mezsgyéjén mozog a munkavállaló, a személyes kapcsolatok a rejtőzködésben is segítenek.

„Az első uborkázást úgy szereztem, hogy egy falusi húsboltban voltam bolti eladó, és a kollégám szólt, hogy lenne ilyen munka, és mennyit fizetnének érte. Én osztottam, szoroztam, aztán kimentem.

Most már három éve dolgozom egy állandó helyen, amit ugyancsak ezeknek a kapcsolatoknak az útján szereztem. Egy határ melletti faluba járok ki takarítani, mindennap, de csak négy órára, kilenctől egyig. Ketten megyünk ki kocsival. Az asszony, akivel járok, már régebb óta jár ki, de annyi lett a munkája, hogy már nem bírja egyedül, így megyek ki vele én.” (26)

„Először ’91–92-ben Bécsben dolgoztam, aztán ’92–94-ben Burgenlandban, mostanában megint Bécsben. Mindegyik hely, ahol voltam, bemelegített hely volt, már egy rokonom vagy ismerősöm dolgozott ott, és ő ajánlotta. Mindig több magyarral dolgoztunk együtt.” (11)

„...a mostani társam osztrák rokonai szóltak, hogy lehetne menni magánházakhoz építkezésekre besegíteni, jó pénzért. A társam meg nem akart egyedül kijárni, szólt nekem, hogy menjünk ketten.” (15)

„Úgy kerültem ki, hogy a barátaim, ismerőseim, akik rendszeresen jártak ki, szóltak, hogy egy tetőt kellene gyorsan befejezni, menjek segíteni. Kimentem. Aztán megkértek: jól dolgozol, maradj még egy hétig. Maradtam.” (23)

A személyes kapcsolatok éppen szorosságuk (kölcsonös, több ízben kipróbált és bevált voltak) és a személyek közötti egyéb kapcsolatokba való beágyazottságuk révén csökkentik a külső tagokkal való „gyenge” kapcsolatok széles körű elterjedtségét. Egyfelől sikeres működésük „befelé”, másfelől zártságuk „kifelé” maga után vonja a munkaerő-piaci kohorsz csoportjellegének erősödését. Egyidejűleg erősödik az ausztriai munkavállalók együtt menetelő kohorszának munkaerő-piaci zártsága is. Márpedig ha egy munkaerő-piaci csoport megerősödik, az a következő kohorszok esélyét csökkenti az adott munkaerőpiacon, kivéve az e kohorszra – rokoni-baráti szálakon – ráfűződő kivételezettek körét.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a személyes kapcsolatok nem csupán erőforrások, de béklyók is lehetnek. Az esettanulmányokból például kiderül, hogy a nyelvtanulás elhanyagolásának magyarázata éppen a „mindenütt vannak magyarok” önmegnyugtató felmentésben rejlik. A magyar munkavállalók készséges és kölcsönös segítsége megkíméli ugyan az egyes munkavállalót a német nyelv fáradságos elsajátításától, de ez sok esetben munkaerő-piaci gondok forrásává válik.

Bár a munkaerőpiacon mozgó sok hasznos információt szereznek a „gyenge” kötéseik révén – a határon való átlépés technikájától kezdve a biztosítás vagy a fizetéskiegészítés jogi ügyeiig –, ezek az információk sokszor félrevezetőek,

legalábbis elég bizonytalanok ahhoz, hogy csak a legtalpraesettebbek számára legyenek hasznosak.

A toborzásnak működik az a fajta tradicionális gyakorlata is, amelyben a személyesség, úgymond, „mézesmadzag”: nem a „személy” érdekei elsődlegesek, hanem a toborzóé vagy/és a megbízóé.

„Először A.-ban dolgoztam, de eljöttem, mert kevés pénzt fizetettek, és amit megígérték, azt sem fizették ki, csak a felét. Egy sráccal jöttünk el, ő ajánlotta, hogy idejőjjünk dolgozni. Legelőször úgy jutottam ki, hogy szólt egy ismerősöm, akinek ilyen munkásokat »kelltt szereznie«.” (8)

Téves lenne az előbbieket úgy értelmezni, mintha ebben a munkaerő-piaci csoportban csak a sokszorosan kipróbált, hosszú távon működő kapcsolatok lennének eredményesek (egy ilyen feltevésből valamiféle zárt közösség vagy tradicionális társadalom képe sejlene fel). Tekintsünk egy példát a klasszikus értelemben vett „gyenge” kapcsolatok fontosságának érzékeltetésére:

„Osztrák ismerősök segítettek munkát találni. Nekem nagyon sok ott az ismerősöm, fél Ausztriát ismerem... Utána egy jó nevű osztrák szállodában voltam pincér négy és fél évig, míg el nem küldtek. Úgy kerültem ide, hogy egy osztrák barátommal körbejártunk mindent, sorba jártuk a helyeket, hogy hol lenne munka...” (5)

A „gyenge” kapcsolatok leggyengébbjének az ismeretlen személy segítségével nevezhető. A következő szemelvényből látható, hogy egy „szupergyenge” munkaerő-piaci kapcsolatból hosszú távú barátság is válhat.

„Szereztem egy hirdetési újságot, abból néztünk ki egy munkalehetőséget, ami Bécsújhelyen volt. Beültünk a feleségemmel a kocsiba, és elindultunk, pedig ekkor még németül se tudtam... És itt jött a véletlen. Egy parkolóban szerencsétlenkedtünk, hogy merre is lehet az a cím, ahova nekünk mennünk kellene, amikor odajött egy »kisöreg«, egy hetvenéves öregúr, beszállt a kocsiba, és elkezdett magyarázni. Először egy másik parkolóba vezetett el bennünket, aztán nagy nehezen megértette, hogy mi egy címre jöttünk (és nem vásárolni), ahol dolgozni szeretnék. Végül is azon a helyen már nem volt munka, de a »kisöreg« megígérte, hogy majd ő szerez egy olyan munkát, amilyen nekem kell. Hazamentünk. Egy hónapon belül váratlanul beállított hozzánk – itt, Magyarországon – az öregúr, hogy van munka, menjünk ki, nézzük meg. Kimentünk, megnéztük: jó volt, még most is itt dolgozom. A kisöreggel azóta is nagyon jóba vagyunk, mindig meglátogatjuk egymást.” (13)

Ide-oda a legalitás és illegalitás határán

A munkavállalói életutak elemzésének fontos metszete a legális-illegális szektorok közötti mozgás. A „miniminta” esetei arra utalnak, hogy a „tisztá” eset inkább kivétel, mint szabály. Ritka az olyan munkavállalói életút, amely végig a legális vagy az illegális szférára korlátozódna. Fordítva: a legális és illegális munkavégzés sokféle kombinációban követi egymást. Íme néhány kombináció:

Illegalitás kint és itthon

„P.-ban dolgoztam 1996 őszétől 1997. december elsejéig mint kőműves. Most is szeretnék majd kimenni tavasszal, ha jobb idő lesz. Úgy beszéltek meg, hogy majd szólnak, és akkor megyek. Illegálisan dolgozom egy másik magyarral együtt... Továbbra is vállalom a kijárást, elkapni meg úgyse fognak, ez a kis kockázat megéri, mert jól fizetnek. Már alig várom a tavaszt, hogy megint mehessek ki. Ha mégse tudnék kimenni, akkor előbb-utóbb itthon kellene valahova elmennem, egy maszek mellé kőművesnek vagy valami ilyesminek.” (15)

„Lakik itt a közelben két cigány család, vagy csak az egyik cigány, nem is tudom. Ők például azzal foglalkoznak, hogy kijárnak Ausztriába a különböző helyekre, ahol lomtalanítások vannak. Összeszednek minden olyan dolgot, ami még egy kicsit jó, vagy kis javítással meg lehet csinálni. Kijárnak még bolhapiacra is, ahol összevásárolnak mindenféle kacatot, amiket aztán itthon Magyarországon eladnak... Ez is elég jó meló lehet, biztos van benne pénz, ha nem is olyan nagy, de azért azt gondolom, hogy ehhez, elnézést a kifejezésért, de valamilyen szempontból pofa is kell, másoknak az eldobott kacatjait összevásárolni.” (23)

Illegalitás kint, legalitás itthon

„... egy főiskolán, levelező tagozaton tanulok, emellett járok ki egy határ menti faluba dolgozni. Egy »vendéglátó« cégnél vagyok pincér. Csak osztrákokkal dolgozom, egy magyar sincs velem. Teljesen illegálisan vagyok kinn.” (1)

„1989 óta Bécsben dolgozom ugyanannál a firmánál mint esztergályos... Magyarországon be vagyok jelentve egy bétéhez, ők fizetnek utánam mindent, tóbét meg ilyeneket, de ezt a pénzt nem veszem fel, odaadom nekik. Ez csak azért kell, hogy itthon is legyen valamilyen »státusom«. Ausztriában teljesen illegálisan dolgozom, semmiféle papírom nincsen.” (9)

„Már két éve teljesen illegálisan dolgozom, sehol nem vagyok bejelentve. Ötven schillinget kapok óránként, amihez még hozzájön a borralaló. Húsz ló van rám bízva, ezeket kell ellátnom, reggeltől késő estig az istállóban vagyok.

Ezenkívül gyakran jönnek turisták, őket kell lovagolni tanítani. Néha csak kis lovasbemutatóra kíváncsiak, ilyenkor ezt kell csinálnom. Van úgy, hogy sétakocsikázni viszem őket a környéken, néha a városba is bemegyek velük. Ezek jó munkák, de van olyan, hogy hetekig csak patkolnom kell... ezt is szeretem.” (20)

Legális és illegális jövedelmek kombinálása kint

„Én órabérben dolgozom, teljesen legálisan, ... de elég sokat szoktunk túlórázni. Azt nem számolják be sehova, csak úgy zsebből fizetik.” (11)

„Ezek ott kinn mindenhol »kettős könyvelést« alkalmaznak, a száznolcvan óra fölötti pénzt zsebből fizetik ki. A komputerben nincs ám benne, csak egy kis füzetbe írja a főnök, hogy ki mennyit túlórázott. Azt gyanítom, hogy ez inkább neki jó, mint nekünk, munkásoknak. A borítékban csak a pénz van benne, az, hogy miért pont annyi, nincsen benne, néha nem is fizeti ki az ötvenszázalékos túlórapénzt.” (24)

„Utoljára '97 májusában voltunk uborkázni. Ekkor már kivitem magammal a gyereket is, ha kell a munkaerő, legyen ott. Fontos volt, hogy mindig a kis uborkákat szedjük le, mert azokért jobban fizettek. Megvoltak a kategóriák, hogy hány centiért mennyi jár. Ha sok volt a kis uborka, akkor gyorsan le kellett szedni, nehogy megnőjön. Ilyenkor a fiam is besegített. A határon egyszer sem szóltak, hogy hova viszem a gyereket, hisz gyerek volt még. Neki sohasem volt papírja. A fizetés úgy történt, hogy mikor a gazda el tudta adni az uborkáját, és megkapta a pénz, akkor szólt, hogy menjünk át. Ekkor fizetett. Ez sem tetszett túlzottan, de hát mit tudtunk csinálni.” (36)

Legálisból illegális munkahely

„Először hivatalosan voltam kint, de tavaly megszüntették azt a firmát [munkaadó céget], ahol dolgoztam. Elsőre engem rúgtak ki, azt mondták, kevesebb munkásra van szükség. Aztán átmentem egy bécsi céghez, és itt illegálisan dolgozom.

A határátlépésnél mindig be vagyunk rezelve. Nagyon rossz úgy indulni a munkába, hogy lehet, be sem engednek az országba. Minden héten megvan ez a rizikó. Ha már a munkahelyen vagyunk, akkor sem jó minden. Fel van szerelve egy lámpa, egy piros lámpa. Ha ellenőrök jönnek, kigyullad, és akkor nekünk menekülni kell. Van egy hátsó vészkijárat, azon megyünk ki. Beülünk a kocsiba, és eltűnünk.” (18)

Illegálisból legális munkahely, amire családi illegális megoldások fűződnek fel

„1990-től dolgozom kint Ausztriában, egy Bécs környéki településen. Egy magánvállalkozónál vagyok ács. Az első két évben feketén dolgoztam, utána már legálisan. Egy-kétszer volt ellenőrzés, de mindig előre szóltak. Amikor még feketén dolgoztam, ilyenkor el kellett bújni, de baj soha nem volt. Kocsival pedig úgy kell megállni egy ház előtt, hogy szorososan a falnak, meg mögénk is áll egy osztrák kocsi, így nem látszik a magyar rendszám... Naponta nyolc órát dolgozunk papíron, a többit meg fusiban. A főnök elszámolja magának a kis noteszébe, és nekünk zsebből kifizeti. [...]

... a feleségem minden héten kétszer jár ki Ausztriába takarítani. Négyen vannak egy helyen, egy kis takarító cégnél, többnyire egy panziót takarítanak velük. Néha eljárnak máshova is, iskolákba, irodákba meg ilyen helyekre. Egyszer takarították a fináncok irodáját is. *(Vidám kacagás.)* A feleségem svarcba dolgozik, jól be voltak szarva, mi lesz, ha most kapják el a fináncok a saját irodájukban. De nem volt semmi baj, a határon még utánuk is köszöntek. A feleségemnek egész nap remegett a söprű a kezében. [...]

Néha, ritkán... na jó... hetente háromszor kiviszem az unokaöcsémet, aki egyébként tűzoltó, segédmunkásnak. Hetvenöt schillinges órabérben dolgozik, de teljesen feketén. Könnyebb a határon átjutnia, ha egy olyan emberrel megy, akinek van munkavállalási engedélye. Azt szoktuk mondani, hogy én dolgozni megyek, ő meg csak vásárolni jön ki velem, mert nincs kocsija, és így én hozom-viszem.” (23)

A legtöbb munkavállaló célja a teljes legalitás, illetve az illegálisból a legális felé való elmozdulás. Csak a teljes legalitás esetén teljesülhet a legfőbb álm: az osztrák nyugdíj elnyerése.

Sok esetben a legális és az illegális munkák rendszertelenül követik egymást. A munkavállaló, aki nem engedheti meg magának a legális munkahely keresését, kivárását és a közben kínáló illegális ajánlatok visszautasításának luxusát, minden stratégiai terv nélkül „belebotlik” az eléje kerülő munkaalkalmakba. De olyan stratégiára is van példa, ahol a legálisból az illegálisba való mozgás nem kényszer szülte sodródás eredménye, hanem a kevesebb munka és a családdal otthon tölthető több idő vágyából fakadt.

„... elmentem a kinti munkaközvetítőhöz állást keresni. Volt hivatásos jogosítványom, valami sofőrmunkát kerestem. Sikerült is találnom egy olyan céget, aki csomagküldő szolgáltatással foglalkozott. [...] Kemény meló volt, meg nagyon fárasztó is. Naponta jártam haza, de valami szörnyű volt. Amikor az ember este kilenc-tízre ér haza, beesik az ágyba, aztán másnap már négy-fél ötkor csörög az óra. Napközben az embernek arra nincsen ideje, hogy egyen valamit. Másfél év után otthagytam ezt a helyet is. A feleségem azt mondta, hogy ebből elég, ezt nem bírja tovább, és én se csináljam. Naponta több száz kilométert vezettem le. Pedig itt egészen jól kerestem. [...]

Most egy bádigos maszeknál dolgozom, a határtól nem messze. Nagyon nyugodt hely, olyan nekem való munka. ... nem keresek sokat, de nem is kell megszakadni a munkában, a családommal is többet lehetek.” (10)

A legális és az illegális jövedelemszerzés egyidejű megvalósulása lehet közvetlenül egybefonódó (a hivatalos munkaidő és annak nem hivatalos meghosszabbítása ugyanazon a munkahelyen), de lehet elkülönült tevékenység is (a hivatalos munka utáni-melletti nem hivatalos munkavégzés más munkavállaló számára).

Minden illegális foglalkoztatásnak értelemszerűen van osztrák szereplője: a munkaadó, aki (részben) zsebből fizet. Ezen a ponton az illegális munkavállaló és a munkaadó érdekei azonosak. Az érdekezésség a szolidaritásnak és a személyes kapcsolatok dinamikájának sajátos kombinációját hozza létre. Működőképességét erősíti, hogy általában kisvállalkozókról, sőt olykor családi vállalkozásokról van szó. Gyakran a magyar munkás toborzása is a személyes kapcsolatokon keresztül indul, ami biztosítja a szolidaritást az állam képviselőivel szemben. Ha ehhez hozzátesszük, hogy Burgenland – ahol, mint látni fogjuk, a magyar munkavállalók zöme dolgozik – nem éppen a legfejlettebb régiója Ausztriának, akkor érthető, hogy az itteni kis- (gyakran családi) vállalkozók nehezen tudnak ellenállni a szinte kockázatmentes illegális játszmák kínálta profítnövelés kísértésének.

A legalitás és az illegalitás dinamikus összefonódása úgy is megnyilvánulhat, hogy a magyarországi legális foglalkoztatáshoz csatlakozik ausztriai illegális munka. Példa erre, amikor a munkavállaló a szabadsága alatt időszakos mezőgazdasági munkát végez. A fordított helyzet is előfordul: a munkavállaló az ausztriai legális foglalkoztatás mellett tesz szert itthon illegális jövedelmekre (kisvállalkozóként vagy építőipari fusi formájában).

A legális és illegális munkajövedelmek stratégiai összeillesztése gyakran nem az egyén munkaerő-piaci tevékenységnek szintjén, hanem a háztartás összjövedelem-szerző gyakorlatában értelmezhető igazán jól. Az egyik szereplő (jobbára) legális munkavégzése biztosítja a háztartás alapjövedelmét, amit a másik (többi) háztartástag bizonytalanabb, de a többletfogyasztás vagy a tartalékképzés fedezetét előteremtő alkalmi jövedelmei egészítik ki.

Az illegális, illetve a részben láthatatlanná tett jövedelemszerzés első közelítésben mindenkinek jó, aki részt vesz az ilyen ügyletekben. A munkavállaló szempontjait jól összefoglalja a következő idézet:

„Én úgy látom, nagyon sokan vállalják a kockázatot, hogy feketén dolgozzanak kint. Jobban megéri nekik rövid távon, mint a legális munka, többet is keresnek, de sokkal bizonytalanabb és kiszolgáltatottabb a helyzetük. Az illegális munkavállalók annyiból persze könnyebb helyzetben vannak, hogy ha egy helyről elbocsátják őket, vagy nekik nem tetszik a munka és ők mennek el, sokkal szabadabban mozoghatnak az állások között. A legálisok általában küzdenek a zöldkártyáért, ezért sokkal inkább igyekeznek megfelelni a munkahelyi elvárásoknak. Svarcban szabadabban lehet dolgozni.” (25)

Az előbbieken láttuk, hogy az illegális munkás jövedelemtől eshet el, ha a munkaadó kihasználhatja rossz alkuhelyzetét (nem fizet; csak azután fizet, hogy ő már beseperte a profitot; annyit fizet, amennyit akar; aránytalanul sokat von le a fizetségből a szállás és élelem ellenében). A későbbiekben azt is látni fogjuk, hogy további anyagi kár (például baleset esetén) és más természetű hátrány (például megaláztatás) is származik az illegalitásból.

A munkaadót is érheti hátrány, ha tevékenysége a hatóság látókörébe kerül. A kockázat nem túl nagy: a hatóság többnyire toleráns, és egyébként sincs kapacitásuk a rengeteg kis ügy ellenőrzésére. A várható haszon csábítása legyőzi a lebukásveszélytől való félelmet, különösen, ha a munkaadó egyfajta szubkultúra támogatását élvezzi.

„Hát kegyetlen világ ez! Ausztriában a „nagy nemzeti sport” az adócsalás. A kocsmában attól lesz valaki nagy, hogy hányszor meg mennyi adót csalt, hány magyart dolgoztatott feketén.” (5)

A határtól való távolság és a regionalitás hatása

„Burgenland Ausztria Szabolcsa.”

A „miniminta” esettanulmányai egy kis területre, az osztrák határhoz közel eső észak-dunántúli régióra koncentrálnak. Következésképpen elemzésünk nem reprezentálja regionális metszetben az Ausztriában dolgozó magyarokat, még akkor sem, ha igaz a feltételezés: az ausztriai munkaerőpiacon jelen lévő magyar munkaerő az átlagosnál nagyobb arányban rekrutálódik a nyugati határszélről.

Egy 1998 tavaszán készített adatfelvételből kitűnik, hogy mely régiókból jártak a legtöbben külföldre dolgozni. Akár az intenzitás, akár az elterjedtség mutatóját tekintjük, a külföldön munkát vállalók aránya az osztrák határ menti régióban a legmagasabb (1. táblázat).

1. táblázat

A külföldön dolgozás intenzitása és elterjedtsége határrégióként 1998-ban

	Határrégiók					Összes nem határrégió	Magyarország
	Osztrák	Volt jugoszláv	Román	Ukrán	Szlovák		
Intenzitás (külföldön/helyben dolgozó)*	3,2	0,6	0,5	0,2	1,0	0,7	0,9
Település, ahol külföldön dolgozó előfordul, %**	82	41	56	30	56	56	55

* A külföldön dolgozók számát a polgármester vagy az önkormányzat szakapparátusának egy dolgozója becsülte meg. A helyben dolgozók számának forrása a KSH 1995. évi T-Star adatbázisa. A becslés során semmilyen információt nem kértünk a munkavállalás helyét és a munkaviszony jellegét (legális vagy illegális) illetően.

** Az adott régióban található összes település hány százalékában fordult elő külföldön dolgozó lakos.

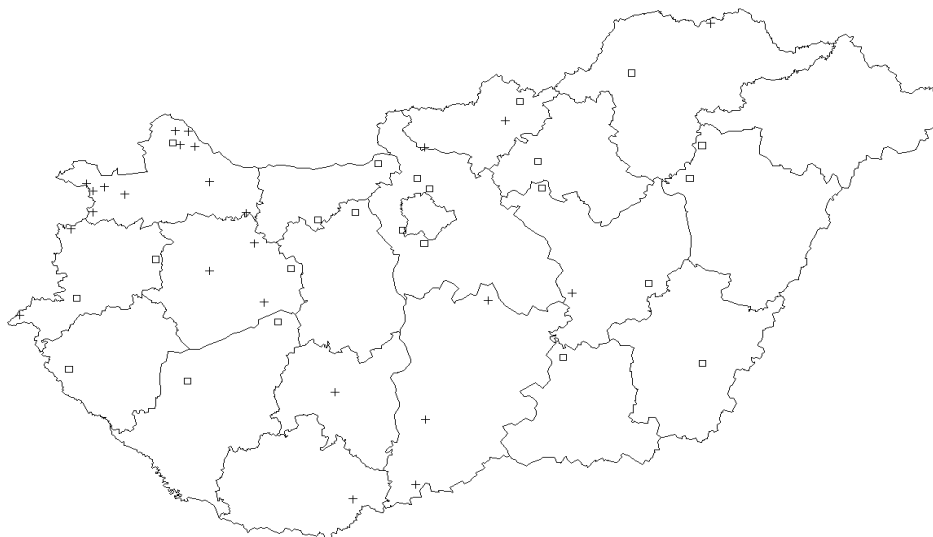
Forrás: TARKI Önkormányzati adatbázis, 1998.

Ha feltételezzük, hogy az általunk vizsgált helyzetben is érvényes a migráció szakirodalmának talán legrégebbi hipotézise, miszerint a távolság növekedésével csökken a migráció esélye és fordítva, akkor azt is feltehetjük, hogy az osztrák határhoz közel eső régióból zömmel Ausztriába járnak dolgozni a külföldön munkát vállalók, míg a többi határrégióból az ausztriai munkavállalás esélye csekélyebb.¹²

Az 1. ábrán azokat a településeket jelöltük, ahonnan a polgármesteri hivatalok becslése szerint a helyben lakók legalább öt százaléka külföldön keresi a kenyerét (+ jel), illetve ahonnan legalább száz fő jár külföldre dolgozni (♦ jel). Látható, hogy egyes nagyobb településekről az ország sok részéből sokan járnak külföldre,¹³ de a külföldön dolgozók aránya jobbra az osztrák határhoz közeli településeken jelentős.

¹² A szlovák és az exjugoszláv határrégiók esetében ez a feltételezés csak korlátozottan jogos, mert e régiók nyugati részei közel esnek Ausztriához.

¹³ Budapestről is természetesen, de a kutatás nem terjedt ki Budapestre.

1. ábra

A külföldön munkát vállalás „központjai”

Az egyes határrégiók nem csupán abban különböznek egymástól, hogy melyik határhoz esnek közel. Eltérő lehet a települési szerkezetük, márpedig feltételezhetjük, hogy a migrációra való hajlandóság és képesség összefügg a település nagyságával és fejlettségével (illetve fejlődési képességével). Továbbá a régiók elrendezhetők égtájak szerinti nagytérség szerint is, s ez a területi különbség is magyarázhatja az eltérő migrációs hajlandóságot és képességet.

A területi dimenzióknak a külföldi munkavállalás esélyére gyakorolt hatását regressziós modellek felállításával vizsgáltuk. Ily módon az ausztriai határhoz való közelség és az ausztriai munkavállalás esélyének összefüggése úgy elemezhető, hogy a lakóhely státusának és a kelet–nyugati elhelyezkedésnek a hatása ki van szűrve (2. táblázat).

2. táblázat

A külföldi munkavállalás esélyét befolyásoló regionális változók modellje
(többváltozós lineáris és lépcsős regresszió, $N = 936$)*

	B-érték	β -érték	T-érték	A T-érték szignifi- kanciaszintje
<i>A modell, lineáris regresszió, illesztett $R^2 = 15\%$</i>				
Határrégiók (viszonyítási kategória a nem határrégió)				
Oszták	2,45	0,38	12,0	0,00
Ukrán	-0,43	-0,06	-1,6	0,11
Szlovák	0,25	0,05	1,45	0,15
Román	-0,22	-0,03	-0,8	0,45
Volt jugoszláv	-0,05	-0,01	-0,3	0,75
Településnagyság (viszonyítási kategória a kis falu)				
Város	0,22	0,03	1,0	0,32
Nagy falu	0,20	0,03	1,0	0,31
Közepes falu	0,29	0,08	2,4	0,02
Kelet-Nyugat dimenzió (viszonyítási kategória az északi régió)				
Nyugat-Magyarország	-0,70	-0,02	-0,5	0,66
Közép-Magyarország	-0,21	-0,04	-1,1	0,27
Kelet-Magyarország	-0,18	-0,05	-0,1	0,36
Állandó	0,68		4,6	0,00
<i>B modell, lépcsős regresszió, illesztett $R^2 = 16\%$</i>				
Oszták határrégió	2,48	0,39	12,8	0,00
Ukrán határrégió	-0,51	-0,06	-2,2	0,03
Szlovák határrégió	0,31	0,06	2,1	0,04
Közepes falu	0,22	0,06	2,1	0,04
Állandó	0,61		9,4	0,00

* A modellek függő változója a külföldön és helyben dolgozók aránya (intenzitás).
Forrás: TARKI Önkormányzati adatbázis 1998.

Az *A* modell szerint – minden hatást egyidejűleg figyelembe véve – az ausztriai határrégióba tartozó településen levő lakóhely növeli legnagyobb mértékben a külföldi munkavállalás esélyét. A településnagyságot tekintve legerősebb a közepes nagyságú településen lévő lakóhely hatása. Ez arra utalhat, hogy a városokban többé-kevésbé elegendő munkalehetőség adódik, ami csökkenti a külföldi munkavállalás kényszerét, a kisebb falvak lakóit pedig visszatartja a kapcsolatok hiánya, az információkhoz való hozzáférés korlátozottsága.

A *B* modell megerősíti az előbbi megállapítások érvényét: az oszták határrégióból és a közepes nagyságú településekről legnagyobb a valószínűsége a külföldi munkavállalásnak.

Két további regionális változó érdemel figyelmet: a szlovák határrégió esetében a külföldhöz való közelség és a migráció esélye között (az ausztriaihoz

hasonlóan) pozitív az összefüggés,¹⁴ az ukrán határrégió esetében viszont negatív. Az utóbbi oka lehet, hogy az ukrán határrégióval szomszédos területeken szinte mindenből hiány van, kivéve éppen a munkaerőt.

A határközelség és a migráció nagyobb esélye közötti összefüggés a migráció határon túli területi megoszlására is értelmezhető. A munkavállalók zöme a magyar–osztrák határ túlsó oldalára éppen csak „átjár”. Ahogy az interjúkban gyakran megfogalmazódik: „csak itt dolgozom egy közeli faluban”. Nagyon kevesen vannak, akik Bécstől távolabb dolgoznak. Az ausztriai munkaerő-piaci karrierutak mind azt mutatják, hogy területileg nagyon koncentrált a magyar munka. A megállapítást megerősíti az az egyszerű statisztikai elemzés is, amit a legálisan Ausztriában foglalkoztatott magyarokról készítettünk (3. táblázat).

3. táblázat

A munkavállalási engedéllyel rendelkező külföldi munkavállalók megoszlása régió szerint 1992-ben és 1997-ben (összes külföldi és az EU-csatlakozás szempontjából releváns országok állampolgárai), százalék

	Összes külföldi		Magyar		Lengyel		Cseh*		Szlovák*		Szlovén		Román	
	1992	1997	1992	1997	1992	1997	1992	1997	1992	1997	1992	1997	1992	1997
Bécs	37	34	27	22	56	56	26	12	26	34	4	6	16	17
Alsó-Ausztria	14	15	20	20	21	20	40	54	40	40	4	6	27	25
Burgen-land	2	3	26	38	2	2	3	1	3	9	2	2	4	6
Karinthia	4	4	1	1	1	1	1	1	1	1	35	20	4	5
Steiermark	6	7	7	6	3	4	4	4	4	2	48	52	22	22
Felső-Ausztria	13	14	11	7	10	10	16	22	16	7	1	3	21	19
Salzburg	8	8	3	2	3	4	4	2	4	2	2	2	3	3
Tirol	8	8	3	2	3	2	5	3	5	4	1	2	2	2
Voralberg	8	7	2	2	1	1	1	1	1	1	3	7	1	1
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

* 1992-ben csehszlovák.

Forrás: Saját számítás az Arbeitsmarktservice Österreich 1992–1997 adatai alapján.

Az adatokból kiderül,¹⁵ hogy az Ausztriában dolgozó külföldiek kb. fele Bécsben és a környékén (Alsó-Ausztriában) dolgozik. Burgenlandban alig dolgoznak külföldiek. Ha azonban a magyarok területi megoszlásával vetjük össze az összes külföldire vonatkozó adatokat, akkor szembetűnő, hogy magyarok kiugróan nagy (és növekvő) mértékben a Magyarországgal határos Burgenlandban és Alsó-Ausztriában dolgoznak.

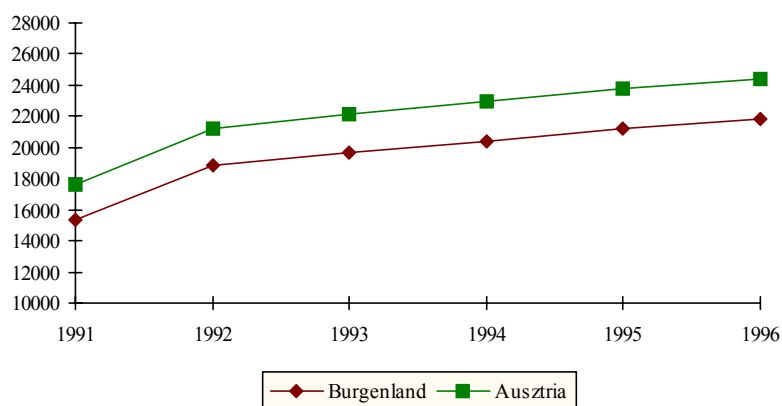
¹⁴ Vö. a 9. lábjegyzetben leírtakkal.

¹⁵ Az adatok részletesebb elemzését lásd Sik, 1998b.

Visszatérve „minimintánk” elemzésére, a kérdés a következő: mely tényezők hatására nő meg a határ régióban a migráció esélye?

Az esettanulmányok elemzésétől azt várhatjuk, hogy betekintést nyerünk a határközeliség migrációt növelő mechanizmusainak mikroszférájába. A „minimintában” szereplő félinformális és informális munkahelyekről feltételezzük, hogy azokat a legális munkahelyekhez hasonló törvényszerűségek szabályozzák, legalábbis ami a munkahelyek regionális eloszlását, a rekrutáció mechanizmusait, a munkaadók és munkavállalók motivációit illeti.

Miért koncentrálódik a magyar munkavállalók nagy része a határhoz közeli osztrák munkaerőpiac-szegmensre? Ez a területi koncentráció nem magyarázható azzal, hogy a Bécstől keletre eső munkaerőpiac jobb alkalmakkal kecsegtetne, mint a bécsi vagy az attól nyugatra található munkaerőpiac. Éppen ellenkezőleg: mint a 2. ábra mutatja, 1991–1996 között a burgenlandi férfi munkások jövedelemszintje rendre elmarad az országos átlagtól.¹⁶

2. ábra

A férfi munkások havi bruttó jövedelem-mediánja 1991–1996 között Ausztriában és Burgenlandban, schilling

Forrás: Einkommensstatistik des Hauptverbandes der österreichischen Sozialversicherungsträger 1991–1996, Table 9.04.

Az interjúk szerint ez a hátrány nem csupán a bérekben, hanem a szociális juttatások alacsonyabb színvonalában, a nagyobb bürokráciában is tetet ölt.

¹⁶ Természetesen ez érvényes a nőkre és a nem fizikai munkát végzőkre is. Tekintve, hogy az ausztriai magyar munkaerő zöme férfi és munkás, ezért a jobb összevetés végett szűkítettük az ausztriai adatokat.

„Minden »land«-ban más a szociális juttatások rendszere. Minél távolabb vagyunk a határtól, annál jobb, kedvezőbb lehetőségek vannak a magyarok számára. Burgenlandban a legrosszabb.” (14)

Burgenland azért is rosszabb a magyaroknak, mint a többi osztrák terület, mert itt sok a magyar, s ezért gyanakvóbbak-ellenségesebbek velük szemben a hatóságok.

„Minél messzebb jár az ember dolgozni, annál jobban megbecsülik. Itt a határ mellett, mivel nagyon nagy a választék, nagyon ki tudják használni a magyar munkaerőt. Messzebb elkerülni viszont sokkal nehezebb, kevesebb az olyan kapcsolat, amelyik ilyen messze elér.” (25)

„Én egy évben két-két és fél hónapot nem dolgozom, mert télen leállnak az építkezések. Ilyenkor az osztrák munkanélküli kollégák valamilyen juttatást kapnak. Mi is kértünk. Ennek az a feltétele, hogy legyen lakcímem Ausztriában, meg bizonyos időközönként el kell menni stemplizni a munkaügyi hivatalba. Mivel feltétel az is, hogy ott kell lakni, ezért időközönként ellenőrzések is vannak. Akit nem találnak a lakhelyén, azt megbüntetik, sőt vissza kell fizetnie az összes addig neki kifizetett segélyt. Én ott laktam hat hétig. Kaptam is rendesen a pénzt, de mindennap meg kellett jelenni a polgármesteri hivatalban.

Ez is változik tartományonként, van olyan tartomány, ahol kevesebb a magyar vendégmunkás, hogy egy télen csak egyszer kell bemenni stemplizni, és folyamatosan adják a pénzt. Burgenlandban ez nem így van. Aki máshova van bejelentve, nem ebbe a tartományba, annak nincs ilyen problémája.

Ellenőrizni is nagyon gyakran jöttek. Volt olyan, hogy délután az utcán játszó gyerektől (annak a fia volt, akinél laktam) megkérdezték: lakik-e itt egy szakállas magyar bácsi? A gyerekekkel, a gyerekekkel(!) még a szobámat is megmutattatták. Ilyen szemetek ezek az osztrákok. Meg volt olyan, hogy jöttek éjjel 11 óra után, engem kerestek, én meg még nem voltam otthon. Utána mondják nekem, hogy ellenőriztek, nem voltam ott, fizessem vissza az eddigi segélyeket.” (24)

A munkavállaló számára jobb az olyan befogadó közeg, amelyben ismerik a munkavállaló nyelvét és ahol sok a személyes kapcsolat. E két szempont is a burgenlandi munkavállalás mellett szól, hiszen ezen a területen mindig is éltek magyarok, továbbá a háborúk következtében meg is nőtt a magyar népesség. Mi több, a határon túlnyúló rokoni, baráti kapcsolatok is könnyítik az itteni munkavállalást.

„Innen a faluból 1956-ban legalább száz-százötven ember disszidált Ausztriába, elsősorban Burgenlandba. Sokan jönnek vissza látogatóba Magyarországra, az alkalmi munkák kilencven százalékát ők ajánlják fel. Ezek nagyrészt feketemunkák. A disszidensek barátai gyakran kérdezik: »Nem

tudsz magyarul?» Napi x schillingért ezeknek a rokonoknak még a fenekét is kinyalják.

A határon nincs probléma, mert nem korán reggel járunk ki, hanem később. Egyszer egy rendőr megkérdezte kinn, hogy mit keresek ott. Én mondtam, hogy dolgozom. Megkérdezte, mennyit kapok érte, mondtam neki, hogy harminc schillinget óránként (ez már nagyon rég volt, most már sokkal többet kapok). A rendőr egyszerűen kiröhögött, hogy van olyan ember, aki ennyi pénzért képes ilyen munkát végezni. Aztán elment, és nem lett semmiféle következménye.

A faluból nagyon sokan mennek ki, ami lehet, hogy azért van, mert nagyon sok embernek él kinn rokona. Más faluból talán azért nem járnak ki annyian, mert nincsenek kapcsolataik. Például a szomszéd faluból az 56-osok vagy Svájcba vagy Németországba disszidáltak, odáig már nem mennek el dolgozni az emberek.” (28)

Ebben az értelemben Burgenland és Magyarország határ közeli részei a személyes kapcsolatok, a nyelvi közösség és a helyi kultúra által összefűzött szerves egységnek tekinthető, amelyet a határ mesterségesen metsz keresztül.

Folytassuk az ausztriai munka regionális elemzését a munkavállalás kiinduló közegének elemzésével. Melyek a határhoz való közelség előnyei a külföldi munkavállalás során?

A közelség elsősorban a tranzakciós költségek alacsony tartása miatt fontos (haza lehet szaladni, ha baj van; kisebb a munkakeresés idő- és benzinigénye stb.). Száz-kétszáz kilométer az a távolság, amelyen belül naponta lehet ingázni. Az ingázás lehetővé teszi, hogy egyidejűleg valósuljon meg az ausztriai munkavállalás és az otthon lakás, ami módot nyújt a „hazai” fogyasztás előnyének kihasználására.¹⁷

Az interjúk nagy része napi ingázókkal készült. Stratégiájuk alapvető költségcsökkentő eleme – mint később bemutatjuk –, hogy többen összeállnak, és közösen tartják fenn a kocsit (car pool). Ily módon a csoportos ingázás legolcsóbb formája valósul meg: a benzin, az amortizáció és a vezetési munka terhei kalákaszerűen oszlanak meg a résztvevők között. A csoportos napi ingázás stratégiája természetesen felértékeli a személyes kapcsolatokat, hiszen a mozgó csapatok összerendezése nagyon szervezésigényes lenne, ha nem a személyes – gyakran „gyenge” kötések is magában foglaló – kapcsolatok mentén szerveződne. A személyes kapcsolatok elősegítik azt is, hogy az elkerülhetetlen késések, szervezési zavarok, kitérők ne okozzanak fennakadásokat.

A hetente ingázók eszközei a kiadások minimalizálására: a hazulról hozott élelem, a közös lakás fenntartása és a közös autózás (olykor a munkaadó cég – a „firma” – jóvoltából).

¹⁷ Több interjúban szó esett olyan budapestiekről, illetve szegedi vagy debreceni dolgozókról, akik Mosonmagyaróváron bérelnek lakást, hogy onnan ingázhassanak Ausztriába. Egy beszélgetésben olyan osztrákokról is szó esett, akik Mosonmagyaróváron vett lakásból járnak dolgozni Bécsbe.

Az ingázás gazdasági magyarázatai megerősítik azt a korábbi megállapítást, miszerint az országhatár által kettémetszett kistrégióval állunk szemben. Az országhatár léte miatt nemzetközivé válik az a munkaerőmozgás, ami mindig is létezett a Bécs–Graz–Győr közötti háromszögben.¹⁸ A határ e megközelítés szerint nem más, mint egy nagypolitikai okokból mesterségesen létrehozott és az ingázóknak többletköltséget okozó „intézmény”. Az EU-hoz való csatlakozás tehát elősegíti egy kistrégió (ami Ausztria legelmaradottabb és Magyarország egyik legjobb módú részét foglalja magában) újraéledését.

AZ AUSZTRIAI MUNKAVÁLLALÁS HASZNAI ÉS KÖLTSÉGEI

„Ausztria sokaknak Amerika.”

Az ausztriai magyar munkavállalók munkaerő-piaci helyzetének megítéléséhez két ellentmondó hatás súlyát kell mérlegelni: az Ausztriában munkát vállaló magyarok egyfelől elégedettek jövedelmükkel, másfelől sokféle – különösen az idegenségből és a folytonos mozgásból fakadó – gond terheli őket.

A „sok pénz” – egy korlátozott értékű statisztika tükrében

Nem kétséges, hogy az ausztriai jövedelmek magasabbak a magyarországinál. Az ausztriai magyar munkavállalók jövedelmét nem hasonlíthatjuk a magyarországi vagy az ausztriai átlagos jövedelmekhez,¹⁹ mivel ez a közelítés inkább elfedné, mintsem feltárná a vizsgálandó összefüggéseket. A 2. ábrán láttuk, hogy az osztrák férfi fizikai dolgozók 1996. évi havi bruttó jövedelme kb. 22 ezer schilling. Az ezzel leginkább összevethető adat a Győr-Sopron megyei fizikai dolgozó férfiak összes keresete 1997-ből, ami 52 703 forint (OMMK

¹⁸ Egy regionális elemzés Kópháza (ahonnan gyakorlatilag mindenki Ausztriába járt vagy jár dolgozni) helyzetét így jellemzi: „Kópháza – és a német nemzetiségi települések – esetében a rokoni, baráti szálak, a nyelvismeret tették könnyebbé és nagyobb mértékűvé a munkavállalást [...] A nemzetiségi falvak előnye abban jelentkezik, hogy a rokonok, ismerősök révén idejében juthattak munkavállalási engedélyhez.” (A Bécs ..., 1995, 206. o.)

¹⁹ Az ausztriai munkavállalás során megszerzett jövedelmeket regionális és foglalkozáscsoportonkénti bontásban kellene az osztrák és a magyar jövedelmekhez hasonlítani.

A jövedelmet a foglalkoztatás valószínű hosszával megszorozva kapnánk meg a életjövedelem külföldi munkaszakaszára érvényes összjövedelmet.

Ha az így kapott jövedelemből kivonnánk a munkaszerzés-megtartás-felkeresés költségeit, valamint figyelembe vennénk a fogyasztási oldalt, akkor megválaszolhatnánk a mindenkit izgató alapkérdéseket: Ki vannak-e zsákmányolva a magyar munkások Ausztriában? Valóban olyan nagy üzlet-e a külföldi vendégmunka?

A vázolt számítások elvégzése elképzelhetetlen, mindössze az országok átlagbéreinek összevetésére van lehetőség (Hárs, 1998).

Munkaügyi Adattár, 1998/4.). 16 forint/schilling átváltási értékkel számolva a „legközelebbi” ausztriai bruttó kereset a „legközelebbi” hazainak kb. hétszerese.

Kérdés, hogy az így kijelölt két „sarokszámhoz” képest hol helyezkedik el az általunk vizsgált ausztriai munkavállalók jövedelme. Ha feltételezzük, hogy közelítő becslésre alkalmasak az interjúkból származó „puha” információk, akkor azt mondhatjuk, hogy a havi jövedelem kb. 16–20 ezer schilling. A megkérdezettek az órabéretet 50–70 schilling körülnek vallották, aminek középértékével számolva – heti öt munkanapot és napi tízórás munkaidőt figyelembe véve – kb. 12 ezer schillinget kapunk.

Ez az érték természetesen inkább alsó, mint felső becslés, hiszen az illegális jövedelmek ennél magasabb tisztajövedelem-tartalmúak, a legális jövedelmekhez pedig – sok munkavállaló említése szerint – hozzáadódik kéthavi többletjövedelem. Összességében elmondhatjuk, hogy az ausztriai magyar munkavállalók jövedelme az ausztriai átlagos jövedelemszint alsó harmadába esik, de még így is eléri a hazai jövedelemszint kb. ötszörösét.

Márpedig ez még akkor is „jó pénz”, ha költséges a mozgás és a kinti élet. A költségeket ugyanis a munkaadónak és a munkavállalónak egyaránt érdekében áll csökkenteni. Ha a munkaadó ingyenes autóhasználatot és átmeneti szállást biztosít a viszonylag alacsony munkabér mellett, még mindig jobban jár, mintha a bért a járulékaival terhelve kellene kifizetnie. A munkavállaló is több pénzhez jut, mintha adózott jövedelméből kellene fedeznie a kiadásokat. A kiadások csökkentésének további hatékony módja a közös gépkocsihasználat, az otthonról hozott élelem és a szórakozási igény kizárólagos otthoni, lényegesen olcsóbb feltételek közötti kielégítése.

A foglalkoztatás (és a majdani munkanélküli-segély, nyugdíj) bizonytalan jövője nem gátja a munkavállalásnak. A mai magyar munkavállaló egyfelől nincs olyan helyzetben, hogy ezt a kockázatot figyelembe vegye, másfelől különféle kockázatsökkentő megoldásokkal védekezhet (például itthon fizet tb-t). Illegális foglalkoztatás esetében maga az illegális jövedelem „tisztasága” teszi értelmetlenné a meg nem keresett jóléti járadékok elvesztésének kalkulációját.

A „sok pénz” – a „miniminta” tagjai szemszögéből

*„Az emberek mindent megcsinálnak azért a 16-szoros szorzóért...
A legundorítóbb szarlapátolást is.”*

A különféle számítások és becslések mellett célszerű arra is figyelni, hogy mit mondanak a megkérdezettek jövedelmeik alakulásáról. Mihez képest értékelik a munkavállalók a kint megszerezhető jövedelmet?²⁰

²⁰ Itt kell megemlíteni azt az osztrák felmérést, amely szerint azon magyarok körében, akik Ausztriában szeretnének munkát vállalni, a remélt jövedelem igen alacsony: tízezer schilling körüli. Másként, a megkérdezett kelet-európai potenciális migránsok 57 százaléka, ezek között a magyarok 85 százaléka elfogadna tízezer schillingnél kevesebb havi jövedelmet (idézi Naetari-Nagy, 1997).

A viszonyítási alap többnyire a korábban megkeresett vagy a mások által (hasonló beosztásban, foglalkozásban, régióban) ma megkereshető itthoni jövedelem, de többen említették az általuk elképzelt jövedelemmaximumot, sőt a feleség keresetét is. Ezekhez képest a ma megkereshető ausztriai jövedelem csakugyan hatalmasnak tűnik.

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a megkérdezettek hogyan látják az Ausztriában megszerzett jövedelmeket a háztartások összjövedelméhez képest. A megkérdezettek becslése szerint az ausztriai munkavállalás a háztartások legfőbb jövedelemforrása: a háztartások jövedelmének 80–90 százalékát teszi ki az ausztriai munkavállalásból származó jövedelem. Ezt az értéket érdemben nem módosítja az a néhány kivétel, amikor például „leállófélben” lévő külföldi munkavállalóról vagy „hobbiból”, zsebpénzért dolgozó fiatalról van szó.

A foglalkoztatás bizonytalanságával tisztában vannak az Ausztriában dolgozók, mint ahogy teljes egyetértés van abban is, hogy az itthoni sokkal kevesebb jövedelemért sokkal kevesebb munkát is kell végezni. Ám a félelem az itthoni munkanélküliségtől és a magasabb jövedelem elérhetőségének reménytelensége (s nem csak rövid távon) erősebb érv az ausztriai kaland mellett, mint a kockázati tényezők visszatartó ereje.

A munkavállalókat nem rettentí el, hogy sokat kell dolgozni a több jövedelemért, bár sokszor említik, hogy többet követelnek tőlük, mint az szerintük elvárható. Sőt az osztrák munkavállalókhöz képest is nagyobbak a követelmények, ami többükben a kizsákmányoltság érzetét kelti.

A külföldi munkából származó jövedelmek hosszú távú hatását az öt-tíz éve Ausztriában dolgozók sikerei alapján ítélni lehet. Nem feledve, hogy a „miniminta” jellegéből adódóan lehetnek feltáratlan sikertelen esetek, valószínűnek látszik, hogy közel egy évtizednyi sikeres külföldi munkavállalás a család anyagi megerősödését jelenti. Emlékezve, hogy a külföldi munkavállalást a többletjövedelem-szerzés vágya mozgatta, jogos a sikeresnek minősítés:²¹ a háztartás megszabadult korábbi, olykor nagyon is nyomasztó adósságaitól és mindennapos anyagi gondjaitól, és sok esetben lehetőség nyílt a gyerekek életének megalapozására, vállalkozás beindítására, ami már hosszú távú beruházásnak tekinthető.

„Az első fizetésemből luxuscikket vásároltunk, CD-t meg mindenféle marhaságot, meg amit a szem megkívánt. Javultak az életkörülményeink... A gumicentírozó üzembem úgy kezdtem érezni, hogy egyenesbe jön az életem, a második év végére pedig éreztem, hogy kezd pénzem lenni. Pont akkor kaptak el, amikor már minden jó lett volna. Szerintem, aki kinn dolgozik, legalább tizenöt-húsz év előnyt szerez az itthoniakhoz képest. Ez nagyon sok... Nagyon szeretnék hivatalosan kinn dolgozni Ausztriában, de ha nem sikerül papírt

²¹ A már említett osztrák felmérés szerint az Ausztriába vágyó magyarok között a külföldi munkavállalás tervezésének leggyakoribb indoka a mindennapi élet költségeinek fedezése (közel 80 százalékuk válaszolt így), majd a gyerek iskoláztatása, az otthoniak támogatása, az építkezés-lakásvásárlás, a luxusjavak vásárlása és végül (de még mindig a megkérdezettek közel ötöde esetében) vállalkozás megalapozása (idézi Naetari-Nagy, 1997).

szerezni, a mostani magyarországi munkahelyemet nem adom fel. Ha nem lesz papírom, akkor olyan munkát kell találnom, hogy havonta csak három-négy napot menjek ki. Ennyi szabadságot tudnék itthon kiharcolni, s akkor svarcba dolgoznék kinn. Kell a pénz mindenféleképpen, hároméves a kislányom. Egy tömbházban lakunk négyen a feleségem anyjával, a lakás nem túl nagy...” (34)

„Azok keresnek legjobban, akik 1991 előtt mentek ki, akkor sokkal nagyobb volt a különbség a két ország között. Most már nálunk is lehet jobban keresni, többféle lehetőség van. Viszont most itt nálunk is emelkedtek az árak.

A pénz nagy részét olyan dolgokra költöttük, amiket előbb vagy utóbb úgyis ki kellett volna fizetni. Így nem évtizedek alatt tudtuk kifizetni, hanem öt év alatt. Először is kifizettük a régi tartozásainkat, az OTP-t, aztán építkeztünk. Felépítettük ezt a szép házat, azt hiszem, hogy ezzel sem szégyenkezhetünk. Ez elég sok pénzt elvitt. Aztán vettünk egy jó kocsit is, a feleségemnek is kellett a munkája miatt. Ha én elmentem reggel, akkor ő napközben nem tudott sehova se menni. Tavaly vettünk egy másik telket is, idén ott kezdünk majd építkezni. Hangulatos, szép kis hétvégi házikó lesz.

A feleségem iskolatitkárként dolgozott régebben, aztán onnan ment el gyesre. A gyes után már nem ment vissza az iskolához dolgozni, üzletkötő lett az NN-nél, egészen pontosan pénzügyi szaktanácsadó. Azt hiszem, hogy mind a ketten egyszerre váltottunk, ez is nagymértékben hozzájárult a mostani anyagi helyzetünkhöz.

Ha a gyereknek kell egy új cipő, akkor megvesszük neki, és nem kell előre gondolkodni, hogy ha cipőt veszünk, akkor mi mást nem tudunk megvenni. Ez jó. A nagyobb beruházásokat persze most is meg kell gondolni, de azért nem mindegy, hogy az egy cipő vagy egy új autó...” (35)

A szemelvények a vizsgált kohorsz sikerességét illusztrálják: e munkaerő-piaci csoport a hazai viszonyok között a középosztálybeliségig emelkedhet.

A sikerre túlreprezentált²² életúttörténetek természetesen tartalmazzak sok kudarc-elemet is. Ezek többnyire a munkavállalás kezdeti időszakára jellemzők, amit aztán sikeres munkaerő-piaci beilleszkedés követ, de olykor a hosszabb ideig tartó kintlét során bukkannak fel. Sajátosságuk, hogy e gondok sokkal inkább a főnökkel, a munkatársakkal, az osztrák hatóságokkal való konfliktusokban, mintsem a munka milyenségében vagy a jövedelmek szintjében rejlenek. Bár sokszor érzékelik a magyar munkavállalók, hogy túl sok munkát követelnek tőlük, mégis kevesebbet kapnak, mint a helyiek, ráadásul elesnek

²² Megjegyzendő, hogy a kiválasztott „miniminta” egy szempontból nem túl-, hanem alulhangsúlyozza a sikert: a minta nemcsak olyan eseteket nem tartalmazott, ahol az ausztriai vendégszereplés abbamaradásának oka a kudarc volt, hanem olyanokat sem, ahol éppen a siker tette lehetővé a külföldi munkavállalás abbahagyását (hazai vállalkozás beindítása, külföldi letelepedés stb.).

járadékoktól, amelyek megillethetnék őket, az elérhető jövedelem általában elégséges gyógyír számukra az elszenvedett sérelmekért.

Mielőtt a gondok sokaságára áttérnénk, nézzük meg, hogy a magas jövedelem mellett még milyen formában előnyös az ausztriai munkavállalás a (siker) munkavállalók számára. Noha nyilvánvaló, hogy a külföldi munkavállalás elsődleges célja a magas jövedelem megszerzése, ennek ellenére vannak más, kevésbé látható, az interjúkban rejtve megjelenő, olykor csak hosszú távon érvényre jutó hasznok is. Idesorolható a szakmai sikerérzet (olyan munkát, oly módon tanult meg elvégezni, amit itthon senki más nem tud); modern gépek, anyagok megismerése; a munkaszervezési készség fejlesztése (ami az itthoni vállalkozás beindításához lehet hasznos); a „megmutattam, mit tudunk mi, magyarok” kiváltotta büszkeségérzés; a nehéz helyzetekben való helytállás képességének felismerése; az osztrákok, a hatóságok megtévesztéséből fakadó kuruc-betyár elégedettségérzés stb.

„1991-től dolgozom kinn, egy viszonylag kis vállalatnál. A főnökön kívül csak hárman dolgozunk itt. Én vagyok az egyetlen magyar, a többiek mind osztrákok. Régebben volt egy magyar, de őt elbocsátották, mert nem dolgozott eléggé precízen.

Egy ismerős kollégám szeretett volna csinálni itthon Magyarországon egy hasonló céget, és kellett volna neki egy olyan ember, aki ismeri ezeket a fortélyokat. Üzleti kapcsolatban állt ezzel a firmával, kiküldött tanulni, kinn meg fogadtak. Először úgy volt, hogy egy-két hónapot dolgozom csak. Aztán valahogy kinn ragadtam.

Először úgy dolgoztam kinn, hogy nem volt semmi papírom, gondoltuk, hogy erre a kis időre úgysem kell. Később, amikor már hosszabb időre számítottam, csináltattunk munkavállalási engedélyt. Most is legálisan dolgozom.

Naponta járok ki saját kocsival, Bécsbe. Reggel nyolcra megyek, és este ötig dolgozom. Egy óra ebédidő van, ilyenkor azt eszem, amit a feleségem csomagolt, általában meleget. Néha nem fejezzük be a munkát pontosan ötkor, ha úgy adódik, addig vagyunk ott, amíg be nem fejezzük a munkát. Volt már olyan, hogy másnap reggel ötig dolgoztunk. Kinn voltunk egy helyen, és a másnap reggeli nyitásra el kellett készíteni a rendszert.

Élveztem is csinálni. Egy olyan hálózatot kellett építeni, ami elég bonyolult volt. Az egésznek a lelke egy számítógép, ami a főnök szobájában van, erre van rákapcsolva a kávéfőző géptől a pénztárgépig minden. A pincérek ezen küldik a konyhába a rendeléseket, ezen jön ki a számla is. Teljesen automatizált minden. Sőt a raktárkészletet is fel lehet vinni a gépre. Ha valaki rendel, mondjuk, egy bécsi szeletet, akkor a rendszer automatikusan levonja a raktárkészletből az egy tojást, a tizenkét deka húst meg ami még ahhoz a húshoz kell. Ha fogytán vannak valamiből, akkor figyelmezteti a beszerzőt, hogy menjen el ahhoz a céghez, akinél a múltkor is vásároltak, már nyomtatja is ki a címet, telefonszámot. Szóval egy ilyen rendszert kellett beüzemelni, sürgős volt a dolog, mert másnap szerettek volna nyitni.

Szeretem csinálni ezt a munkát. Ameddig szükség van rám, kijárok dolgozni. Úgy érzem, hogy egy-két-három évig még biztosan itt dolgozom, jó lenne a nyugdíjjogosultságot is megszerezni...” (35)

„Nem hajtanak bennünket, szépen, nyugodtan lehet dolgozni, az a lényeg, hogy jól meg legyen csinálva. Az osztrák kollégák sem hajtósak, ők minden szünetre legalább öt percet rátesznek. Én tizenöt évig voltam maszek, voltak alkalmazottaim, tudom, mit jelent az, ha dolgoznak az embernek... Én mindig azt mondtam, hogy inkább legyenek öt perccel előbb a munkahelyen, mint fél perccel később. Ezeknek az osztrákoknak pont fél ötkor kiesik a szerszám a kezükből ott, ahol vannak.

Először nagyon sokat tanultam a munkahelyemen a kollégáktól, a főnöktől, de ők is tanultak tőlem. Kezdetben mindig leintettek, de aztán meghallgattak, igazat adtak. Most egy új, fiatal főnök lett, a régi főnöknek a fia, neki még nincs rutinja, nehezen tudja megszervezni a munkát úgy, hogy az jól menjen. Néha nekem kell megmondani, hogy kinek milyen munkát adjon ki, milyen sorrendben, hogy folyamatosan tudjunk dolgozni. Ilyenkor megharagszik, azt mondja, hogy ez nem az én dolgom, utána meg mégis azt csinálja.” (14)

A külföldi munkavállalás hasznát természetesen nem csupán az egyének, illetve a háztartások szintjén lehet vizsgálni. Mint már említettük, az ily módon felhalmozott kapcsolati tőke, személyes tapasztalat átadható az új generációnak is, ami hosszú távon hatást gyakorolhat a következő kohorszok munkaerő-piaci magatartására.

Az adósságtól való megszabadulás, a tartós fogyasztási javak és az új házak megszorodásából, az új vállalkozásokból fakadó többletfogyasztás és a helyi szolgáltatások iránti igények növekedése együttesen hatnak a helyi gazdaság egészére.²³ Ezek a hatások az adott régióban csökkenhetik a külföldi munkavállalás kényszerét.

²³ Így látta a századfordulón a Zemplén megyei főszolgabíró is: „... tapasztalva a nagy gazdasági fellendülést, a nép rendkívüli megvagyonosodását, a súlyos adó és egyéb közterhek pontos fizetését, könnyű módon való elviselését, a nép művelődését, a gazdálkodás, az ipar és a kereskedelem terén szerzett hasznos tapasztalatait ... Amerika és csakis Amerika által...” (Léderer, 1991, 132. o.).

A korszak kutatója szerint: „Az ország közigazdasági életére a hazaküldött pénzek ... kedvezően hatottak. A kivándorlás a tőkeképződés egyik fontos tényezőjévé vált. Jelentős szerepe volt abban, hogy Magyarország fizetési mérlege a vizsgált időszakban vámkülföldi viszonylatban mindvégig egyensúlyban maradt ... A hazaküldött pénzek ... a kivándorlási régiókban az anyagi lét emelkedését eredményezték.” (Puskás, 1982, 119. o.) Az „amerikások” házai máig láthatók, de korabeli földvásárlásaik, vállalkozásaik, a hazatértek többletfogyasztása közmondásos volt.

A „sok gond” – költségek és kockázatok, félelmek és megaláztatások

Idegennek lenni mindig többletkiadással jár. A munkavállalás tekintetében ez egyrészt jövedelem- és járadékkiesésben, illetve rossz alkupozíció formájában ölt testet, másrészt pénzben ki nem fejezhető félelmekben, megaláztatásokban, amelyek elhárítása vagy kompenzálása a külföldi munkavállalás költségeinek zömét teszik ki.

A külföldi munkavállalás legalapvetőbb költsége a mozgáshoz, a magyar munkavállalók esetében leggyakrabban a napi ingázáshoz kapcsolódik. Ennek legfontosabb eleme az utazási költség, de nem elhanyagolható a határátlépés „költsége” sem. További gondok forrása a jogosítvány és a különféle engedélyek megszerzésének költsége, illetve a meg nem szerzett papírok okozta jövedelemkiesés. Ez utóbbiakról a „miniminta” közvéleménye azt tartja, hogy a külföldiek munkavállalásának megnehezítésére szolgáló rejtett intézkedésekről van szó.

„A legnagyobb probléma persze a jogosítvánnyal van... ezt most a főnök intézi. Az a helyzet, hogy munkavállalási engedélyhez kell egy ausztriai lakcím, viszont ha van ilyen, akkor azt mondják, hogy a jogosítványnak is osztráknak kell lenni, nem fogadják el a magyart. Néha meg is büntetnek kemény pénzekre, a múltkor is ezer schillingre vágtak meg. Ha nincs pénzed, otthagyhatsz a kocsit az út mellett, és hazajöhetsz pénzért úgy, ahogy tudsz, de ekkor már jóval több lesz a büntetés (háromezer schilling), mert ugye ki kell fizetni azt is, hogy elszállították a kocsidat. Azt mondják, hogy csináltassunk ott jogosítványt, de ez legalább kétszázezer forintba kerülne. Meg még tolmácsot, ottani tolmácsot is kellene szerezni.” (7)

„Most ezt a vízumdolgot²⁴ is megváltoztatták. Régebben volt úgy, hogy reggel az emberek elmentek dolgozni, át a határon, én is mentem velük, aztán meg összeszedtem az útleveleket. Huszonnégy útlevéllal mentem fel délelőtt Pestre, ott megcsináltattam a vízumokat. Estére már megint Ausztriában kellett lennem, hogy át tudjanak jönni a határon. Annyira nem volt képes elengedni őket a főnökük, hogy megcsináltassák a vízumot.” (24)

A napi ingázás (olykor akár száz kilométeres utazás) költségeit az ennek csökkentésére irányuló erőfeszítések kapcsán már vázoltuk. A következő példák a különféle megoldásokat mutatják.

„A kiutazást úgy oldjuk meg, hogy ha olyan helyen dolgozunk, ahol többen is vagyunk innen a környékről, akkor egy kocsival megyünk, felváltva, mindennap más kocsival. Néha az is előfordul, hogy egyedül megyek a saját kocsimmal.” (11)

²⁴ A munkavállaláshoz szükséges vízum.

„Reggel háromnegyed hatkor vagyunk a határon. Ilyenkor nagyon nagy a forgalom, de szerencsére nyáron Andaunál gyalog át tudunk menni. Kocsival elmegyünk a határig, utána meg a firmaautóval megyünk tovább.” (12)

„1992-től dolgozom mint kőműves egy cégnél legálisan, nem messze a határtól. Ismerős magyarokkal mentünk ki dolgozni, mert kellett a pénz. Naponta járunk ki saját kocsival. Mivel innen a faluból négyen is megyünk erre a helyre dolgozni, nekem csak havonta egyszer kell kölcsönadni a kocsimat. Nekem ugyanis nincsen jogosítványom, csak autóm, mindig valaki más vezet. Nem nagyon szeretik ezt a többiek, mindig szekálnak, hogy miért nem teszem már le a jogosítványt. Félnek, hátha valami baja lesz a kocsinak.” (16)

A sok mozgás megnöveli a baleset kockázatát is. Több interjúban utaltak (általában súlyos) balesetre, amelyre a munkába való utazás során került sor. Az életveszélytől való félelem is megterhelő, a baleset pedig kiadásokat, valamint a munkából való kiesés miatti jövedelem-elmaradást jelent. Az interjúkból kiderül, hogy ilyen esetben a legális munkavállalók számíthatnak az átmeneti nehézségek leküzdésében segítségre (legalábbis a sikeres esetekben).

„Ősszel volt egy balesetem (széttört a lábam), öt hónapig nem tudtam dolgozni, de ez nem jelentett problémát. Kinn is kaptam orvosi ellátást rendszeresen, nyolc hétig gipszben voltam. Táppénzt hat hétig kaptam, mert azt addig fizetik, amíg a munka megy, télen nem. Egyébként télen itthon dolgozom, rokonoknak segítek meg az ismerősök építkezésein, mindig van valami munka...” (12)

„Életbiztosítást kötöttem, rögtön miután elkezdtem kijárni. Napi százhusz kilométert vezettem nő létemre. Két év után, mikor a férjemmel mentünk ki Ausztriába, egy szörnyű autóbalesetet szenvedtünk. huszonnégy csont tört össze bennem, az orvosok azt mondták, hogy ezt nem fogom túlélni, de mégis sikerült. Ekkor már ugye volt munkavállalási engedélyem és balesetbiztosításom. Üzemi balesetnek nyilvánították a balesetet, mivel a munkahely felé való utazáson történt. Százszázalékos táppénzt kaptam, de mivel hivatalosan csak heti húszórányi munkaidőben dolgoztam (a valóságban ennél lényegesen többet, viszont azt feketén, zsebből fizették), a táppénz összege lényegesen alacsonyabb volt, mint a korábbi keresetem. Bécsi kórházban raktak össze. Három hétig egy ausztriai rehabilitációs intézetben voltam. Tíz hónapig nem dolgoztam, de kaptam a rendes táppénzt, illetve a kórházi költségeket is az osztrák biztosító állta.

Amíg nem dolgoztam, megszűnt az osztrák cég, így nem tudtam visszamenni dolgozni. Nem is bánom. A gyerek ekkor került abba a korba, amikor a nagymamák már nem tudják nevelni, az iskolában olyanokat tanítanak, amiben ők már nem tudnak segíteni. Zeneiskolába is én viszem a kislányt.

A mai napig folyik a bírósági eljárás a baleseti biztosítási díj visszafizetéséről. Bár elég sokat kifizettek, még mindig van elmaradásuk. Ha nem lenne könyvelői végzettségem, egy szakembert kellene fogadnom, hogy eligazodjak a rengeteg papír között. Nagyon meg vagyok elégedve az osztrák hatóságokkal és a szakszervezettel: annak ellenére, hogy én már több éve nem foglalkozom az ügygel, ők hivatalból tovább görgetik. Rendszeresen értesítenek a változásokról.” (25)

„Naponta járunk/jártunk ki kocsival. Mindig valaki más jött a saját kocsijával, így nem kellett a benzint fizetni, összedobni...

Autóbalesetet szenvedtem, de úgy, hogy egy hétig feküdtem kómában. Késésben voltunk, nehezen jutottunk át a határon, siettünk, aztán meglett a baj. Ekkor nem is Óvárról jártunk ki, hanem Sopronból, mert ahhoz közeli helyen dolgoztunk Ausztriában. Az osztrákok kétszázötven schillingért akartak egy éjszakára szállást biztosítani, de mi inkább átjártunk Sopronba aludni ezer forintért. Ez volt a baj. Átszakítottuk a szalagkorlátot, és belezuhantunk a szakadékba.

Egy hétig voltam kómában, közben kétszer műtöttek. Másfél hónapig feküdtem a kórházban. A balesettel járó minden kiadásomat az osztrák biztosító állta, nekem nem kellett fizetni semmit, még a gyógyszereket sem. Az orvosok azt mondták, hogy rendbe fogok jönni, és megint tudok dolgozni.

Remélem, vissza tudok menni dolgozni oda, ahol eddig dolgoztam. Akkor is szeretnék kimenni dolgozni, ha ez nem sikerül.

Jó lenne osztrák nyugdíjat szerezni. Az a baj, hogy a feleségem nagyon vigyáz rám, azt mondta, hogy többet nem enged ki.” (32)

De a veszély nemcsak az utakon leselkedik, hanem a munka közben is.

„Először a férjem kezdett kijárni Ausztriába dolgozni, parasztkhoz alkalmi munkára (például szénát gyűjteni). Az egyik ilyen alkalommal leesett a szekérről, és »infarktusból« meghalt. A paraszt semmiféle pénzt nem adott nekünk. Hivatalosan azt mondták, hogy a férjem csak látogatóba volt náluk. A Magyarországra való hazahozatala százhuszezer forintba került.” (28)

A határátlépés és a rendőrséggel való találkozás (eltekintve a megaláztatásoktól) azzal a veszéllyel is jár, hogy a munkavállaló nem érkezik pontosan a munkahelyére. Márpedig ezt – az esettanulmányok tanúsága szerint – nagyon rosszul tűrik a munkaadók. A késés következménye lehet a bocsánatkérés elvárása, a munkahelyi tekintély romlása, szigorúbb esetben jövedelemmegvonás vagy elbocsátás.

„Az osztrákok »túlkapásaival« van mostanában bajom. Nagyon nehezen lehet vízumot szerezni. Most már fényképes vízum az előírás, amihez anyakönyvi kivonat, tébékártya meg rengeteg papír és fénymásolat kell, nem is tudom, hányféle. A legrosszabb az, hogy a vízumot már csak személyesen

lehet elintézni, és legalább hat hétbe telik, míg elkészül. Nem értem, mire volt jó ez a megnevezítés.” (12)

„1991–92-ben néha még órákat kellett várni a határon, és ez nagyon rossz volt. Most tíz percet várunk, a határőrök már ismerik az emberek arcát, csak szűrőpróbaszerűen választanak ki egy-két kocsit. Egyszer az EU-sávon jöttünk be, de aztán kiküldtek bennünket. Előfordult az is, hogy több mint egy órát késtünk a munkahelyről, de szerencsére a főnök nem csinált balhét, mondtuk neki, hogy a határon volt a probléma. Munka után teljesen önszántunkból ledolgoztuk azt az időt, amit elkéstünk.” (14)

Az illegális munkavállalókat a rendőrrel vagy a határőrrel való találkozásokkor a lebukás veszélye fenyegeti.

„Ismerek olyanokat, akik az Alföldről jönnek, itt Óváron bérelnek lakást, és naponta járnak ki dolgozni. Most például hallottam egy gyerekről (huszonkét éves), aki feketén dolgozott, és elkapták. Szobákat festett ki. Szerencsétlenségére éppen fizetésnapon csípték meg a srácot, talán ez sem véletlen. Tíz napig volt börtönben, kitoloncolták az országból, és öt évre kitiltották.

Most már egyre kevesebben dolgoznak kinn feketén, az ellenőrzések is egyre sűrűbbek. Éppen a múltkor láttam egyet, amikor egy építkezésre vittem vizet. Az építkezéseket viszonylag könnyebben tudják ellenőrizni, körbezárják a területet, és mindenkit igazoltatnak. Kisbuszokkal, civil ruhában járnak az országot a Baupolizei emberei, hirtelen megérkeznek valahova, körbezárják a területet. Akiket elkapnak, kitiltják az országból, a cégnek pedig százezer schillinget kell fizetni fejenként. Én is ott álltam a kocsival, és néztem, hogyan jönnek sorban a lebukott svarcosok. Engem nem is ellenőriztek, valószínű azért, mert folyékonyan viccelődtem velük németül, meg azt gondolhatták, hogy aki ilyen jó kocsival dolgozik, az csak legális lehet.” (33)

A határon való fennakadás (és késlekedés) kockázata sokféle módon mérsékelhető. A különféle megoldások közös eleme az intenzív személyes kapcsolatépítés és -szervezés. Bár ezek némi többletköltséget jelentenek a munkavállalók számára, a terhek megosztásában – mint minden állammal szembeni akcióban – számíthatnak a munkaadók segítségére is.

„Amióta benn vannak az EU-ban, megváltozott a helyzet, meghatározódott az ellenőrző apparátus, számítógépes rendszert építettek ki, jobban figyelnek mindenre. De hát, ugye, az emberi jogok... Aki át akar menni a határon, azt át kell engedni, ha rendben vannak a papírjai. Néha ugyan megpróbálkoznak visszaküldeni egy két embert (akin nagyon látszik, hogy dolgozni megy, mert például nála vannak a szerszámok vagy a munkásruhája), de sokan nem hagyják magukat.” (3)

„A magyar jogosítványom kinn nem fogadják el, azt mondják, hogy Ausztriában is kell csináltatni egyet. Ez kétszázezer forintba kerülne, ami nagyon sok pénz. Ha ideiglenes lakcímem van, akkor kell hozzá egy osztrák jogosítvány is, ez az új törvény. Azt hiszem, hogy ez mindenkinek probléma most, aki kijár. Ha nem csináltatok, ezértől ötezer schillingig büntethetnek meg. Szerintem ezt csak azért találták ki az idegenrendészet, hogy pénzt szedjenek be tőlünk. A dologban csak az a szomorú, hogy amikor benn voltam náluk az idegenrendészet, nyíltan a szemembe is vágták: ha azt akarom, hogy itt dolgozhassak, akkor azt is vállalnom kell, hogy fizessek ilyen pluszokat.” (6)

Olykor azonban semmit nem kell (és lehet) tenni, csak ki kell várni a sor végét.

„A határon már látszik, hogy ki megy dolgozni. Négy-öt férfi munkásruhában hétfőn reggeli öt órakor biztos nem bevásárolni megy. De ha a papírjaik rendben vannak, át kell őket engedni. Ha kishatáron megy át az ember, ott már szinte arcról ismerik egymást. Néha a határőröknek visznek valamit, például retket vagy ilyeneket. Ez megy. A magyarok jobban kötekednek mostanában, amit nem értek, talán irigyek ránk. Megkérdezik hogy mért sárgarépás a kezem meg ilyenek, aztán kötözködnek.” (8)

Bár...

„A határon egyre szigorodik az ellenőrzés, túlságosan is alaposak. Mindent megnéznék, ha olyanjuk van. Ilyenkor nem találhatnak semmit, se munkásruhát – az a legrosszabb –, se ennivalót. Az is baj, ha az útlevelemben túl sok stempli van. Ilyenkor visszaküldik az embert.

Előfordult olyan, hogy az egyik reggel egy részeg osztrák vámos jött oda ellenőrizni, és akin látta, hogy magyar és svarsba megy ki dolgozni, azt üvöltözve visszafordította, menjen haza dolgozni. Mert ez látszik az emberen, és a vámosok tudják is mindenkiről, hogy már megint dolgozni megy ki, de nem tudják visszaküldeni. Ha nincs nála semmi, nincs jogcím, amin visszafordítsák. Ha az ember tényleg dolgozni megy ki, nem mit tud csinálni, nem mehet oda a főnökéhez, hogy egy a részeg vámos visszaküldött, és ehhez nem lett volna joga. Ilyenkor az ember visszafordul. De azért ennek ellenére nincs probléma a határon, én még mindig odaértem a munkahelyemre.” (9)

Az interjúk bővelkednek a főnök csúf viselkedését felemlegető esetek elmesélésében. Zömük a kizsákmányolás egyes elemeit (hosszú munkaidő, ehhez képest kevés pénz, ugráltatás, a szociális szempontok figyelmen kívül hagyása) példázza. Nincs szó bennük valamilyen sajátos osztrák mentalitásról – már csak azért sem, mert van a főnökök között magyar származású is –, „csupán” a rossz munkaerő-piaci pozíciójú vendégmunkás panaszkodik munkáltatójára. Megkapó ellentmondás: bár a még inkább kiszolgáltatott illegális alkalmazottak történetei

különösen csúfak, ezekben idéződnek fel a munkavállaló és munkaadó közötti (átmeneti) szolidaritás és „családiasság” legszebb gyöngyszemei.

„Ezután elmentem dolgozni egy disszidens magyarhoz, akinek egy öregek otthona szerű intézete volt. Itt dolgoztam mint mindenés, tizenyolc agyvérzéses beteget kellett ellátnom, egész nap vigyázni rájuk. A munka teljesen illegális volt. Ötszáz schillinget kaptam naponta, amivel meg is voltam elégedve. Én jól elvoltam ott a betegekkel, ők is szerettek engem. [...] A főnök nagyon smucig ember volt. Megállapodtunk a bérben, mikor elkezdtem dolgozni, aztán az első fizetésemnél láttam, hogy majdnem csak a felét kaptam annak, amit ígért. Mondtam neki, hogy nem így egyeztünk meg. Erre ő azt válaszolta, hogy igaz, de levonta a szállásköltségemet meg a kaját, amit megettem. Nem tudtam mit csinálni, ha ennyit adott, akkor ennyit adott...” (10)

„Rabszolgamunka ez. Hét év után egyszer azt mondja nekem a főnök, a vaddisznó öregapja, hogy szombaton is menjek. Nem ám az, hogyha tud, akkor jó lenne, ha szombaton is bejönne, hanem, hogy gyere szombaton is. Nekem meg éppen nem lett volna jó a szombat. Erre azt mondja nekem, hogy jó, de akkor hétfőn már ne is gyere. Nem volt ekkor még kártyám, kellett nagyon a munka, mit tudtam csinálni, mentem.” (24)

„Ezek a feketemunkások vérét szívják! Kegyetlen. A magyaroknak mindig többet kellett dolgozni, mint az osztrákoknak, pedig legalább tízezer schillinggel kevesebbet kerestek svarcba. Szörnyű... én láttam, hogy milyen körülmények között tartották a lányokat ott kinn. Úgy éltek, mint a ketreche zárt tyúkok, be voltak zárva. Néha, ha betegek voltak, vagy volt valami bajuk, az orvoshoz sem engedték ki őket. Éheztek, fáztak, dolgoztatták őket, éjjel meg szépeknek és kedvesnek kellett lenniük. Kegyetlen világ ez.” (5)

Na persze, ha a főnök rokon...

„Mindig úgy járunk ki dolgozni, hogy egy kocsiban kettőnek van munkavállalásija, kettőnek meg nincs, így nagyobb az esélye annak, hogy nem küldenek vissza. A munkaidő kilenctől kettőig tart naponta. Nem is igazából takarítónői munkát kell végezni, inkább szobalányi feladatokat. Nekünk kell reggeliztetni, felszolgálni, még mosni, vasalni is, tehát végül is mindent. De míg ott vagyunk, kapunk kaját rendesen, ruhát is meg mindent. Nagyon rendes a főnököm, hát végül is a rokonom, vagy az unokatestvérem rokona.” (A kérdezett felesége, 24)

Következzen két példa az osztrák kisvállalkozó és a magyar munkás közötti szolidaritásra az állammal és képviselőivel szemben.

„... ha Bécsben, a munkahelyemen ellenőriznek ... menekülni kell meg elbújni. Ezt úgy csinálják több helyen is, hogy felszerelnek egy kis riasztót,

egy kis piros lámpát. A főnök szobájában meg van egy kis gomb. Ha valaki olyan jön be, akkor kigyullad a lámpa, nekünk meg el kell bújnunk. Van egy kis hely kialakítva az épületen belül, ahol biztos, hogy nem találnak meg bennünket, mert, ugye, van úgy, hogy kifele nem lehet menekülni, ha körbezárják a területet. Szerencsére ilyen nálunk még nem volt, mert nagyon jó helyen van a firma. Bécsben benn a városban, egy olyan utcában, amiben kívülről nem is látszik, hogy az nem lakóház, hanem egy kis gyár. Magas kerítéssel van körülvéve, nagy vaskapu van rajta, amin kocsival bejárunk. Azt az ajtót csak belülről lehet kinyitni. Bemenni meg csak az tud, akit beengednek. Ezért aztán nem is félünk annyira...” (9)

„Ellenőrzés még sohasem volt, de a kocsit nagyon el kell dugni, nem szabad, hogy a ház előtt ott álljon, mert akkor rögtön le lehet bukni. Mindig gyorsan be kell állni a garázsba vagy a pajtába. Munkásruhát nem találhatnak az embernél a határon, mert akkor rögtön visszaküldik, meg bepecsételnek az útleveleibe. A munkásruhákat az az ember vitte ki, akinek dolgozunk. Ez egy kőművesmester, aki családi házakat épít, azóta is nála van a munkásruhánk meg a felszerelésünk.” (15)

Más történetek az osztrákoknak a külföldiekkel (s ezen belül a magyarokkal) szemben megnyilvánuló ellenséges érzületeit sugallják, illetve a kizsákmányolás technikáit az osztrák (paraszt) mentalitásával hozzák összefüggésbe.

„Emberileg a vendégmunkások sokkal különbek, jobban meg is értem magam velük. Az osztrákok mind sóherok. Az ausztriai jogi szabályzást én nem nagyon ismerem, nekünk ezt senki nem mondta el. Amit tudunk, azt mind magunktól tudjuk. Nagyon ritka esetben fordult csak elő az, hogy valamire az osztrák kollégák figyelmeztettek volna...” (23)

„Nekem nagyon jó nyelvtudásom van, és nagyon jó a kommunikációs képességem. Ez nagyon sokat számít, jobb pozíciókat sikerült szerezniem, mint a többi magyar vendégmunkásnak, de így is másodrangú állampolgárként kezelnek. Ha probléma van a munkahelyen, mindig a magyart veszik elő, mindig ő a hibás, bárki is volt az, aki hibázott. A vendéglátásban ez még inkább igaz, »ez az idő engem agyilag kinyírt«, ha nem véd meg magad, kikészítenek. Többen kibuktak mellőlem, akik nem bírták.” (3)

A paraszti smucigság több interjúban is felbukkan. A következő munkaerőpiaci sorson az osztrák főnök ördögi mivolta piros-fehér-piros fonalként húzódik végig. S ezen nem segít se sváb származás, se nyelvtudás, se bécsi testvér.

„Sváb származású vagyok, ezért nagyon jól beszélek németül. Hat éve mentem ki Ausztriába dolgozni. Parasztoknál voltam »szolgaállat«. Mindent meg kellett csinálnom, amit csak mondtak.

Hetente jártam ki, embertelen körülmények között laktam. Volt egy kis szobám, amit azonban nem fűtöttek télen se, merthogy az drága. Mindennap nem fürödhettem, mert a víz is drága volt. Mindennap adtak ennivalót, de ha jól akartam lakni, akkor itthonról is kellett vinnem valamit. A nővérem Bécsbe ment férjhez, ő szerezte ezt a helyet.

Nagyon elegendő volt már ebből a munkából. Kerestem valami mást. Ismerősök útján egy ablakragasztó kisüzembe mentem el dolgozni. Ez is teljesen feketén volt. Itt is mindig kihasználtak. Elég nagydarab ember vagyok, jó munkabírási, minden nehéz munkát velem csináltattak meg. Futószalag mellett kellett dolgoznom naponta tíz órát. Ez időleges munka volt, csak egy évig tartott, utána megszűnt.

Legnagyobb problémám a folyamatos megaláztatottság. Úgy kezelik ott a magyarokat, mintha nem is emberek lennének, minden szar, szemét munkát velük csináltatnak meg. Főleg a határ mellett tudják nagyon kihasználni a vendégmunkásokat.

Most már fél éve nem dolgozom semmit, nagyon kilátástalan helyzetben érzem magam. Mindennap kimegyek, mindenféle hirdetési újságokat szerzek, aztán házról házra végigjárom a címekeket, hátha valahol adnak munkát. De eddig még nem sikerült sehol sem találnom. Pedig nyelvi problémáim nincsenek. Mindenki nagyon fél, az osztrákok is, hátha valami ellenőr vagyok. Nemezszer előfordult, hogy még a feketemunkánál is önéletrajzot kértek. A bécsi nővéremmel most nem vagyunk túl jóba, ezért rá sem számíthatok.” (29)

Munkahelyi konfliktusok természetesen nem csak a főnökkel vannak. Az osztrák munkatársak – akár mint munkaerő-piaci versenytársak, akár mint idegenellenes helybeliek – gondok forrásává válhatnak a magyar munkavállalók számára.

„Azért különbség van osztrák és magyar között. Ahol sofőr voltam, a főnök mindig mondta az egyik alkalmazottjának, hogy menj, segíts a Stefánnak. Az meg odajött, de amint a főnök elment haza, abban a pillanatban ő is hazament. Én ilyenkor nem szólhattam semmit.” (10)

Az idegenség érzete még a legkiegyensúlyozottabb véleményt is áthatja:

„Úgy látom, hogy a mentalitás nagyon fontos. Itthon régebben nem úgy gondolkodtak, dolgoztak az emberek, ahogy kinn kell. Aki még mindig úgy akar dolgozni, azt nagyon hamar kirúgják. Az is előfordulhat, hogy nagyon kihasználják az ilyen embereket, mert nem mernek szólni, nem akarnak kérdezni, nem mondják meg a véleményüket. Ez eleinte nagyon nehéz, de aztán egy idő után az embert már úgy kezelik, mint egy osztrákot, mint egy osztrák kollégát, de ezt ki kell verekedni. Akinek ez nem megy, az rosszabb helyzetben marad. De azért bármit is csinál az ember, mindig csak »Auslander« lesz, marad.” (33)

Hamis lenne a kép, ha nem szólnánk a magyar–magyar ellentétekről. A sok okból kialakuló helyzet „természetes” szereplői a toborzó-felhajtók, akik igyekeznek kihasználni munkavállaló-társaik tudatlanságát, hely- és nyelvismeret hiányát.

„Ismertem olyan sofőrt, aki magyar volt, de nem ennél a cégnél dolgozott. Nagyon sok pénzt keresett... Ez a fazon azt csinálta, hogy vitt magával egy magyar embert, csak úgy, svarcba, mindent elvállaltak, ami munka csak volt. Éjjel-nappal mentek, megállás nélkül, amíg az egyik aludt, addig a másik vezetett, aztán fordítva. A társának kiszúrta a szemét valami kis pénzzel, ő meg leakasztotta a nagy pénzt.” (10)

A személyes kapcsolatok intenzív használata is termeli a konfliktusokat. Az érzelmileg telített kapcsolatokban előfordulhat, hogy a sikertelen munkaerő-piaci ügylet barátságokat bont meg. A szomszédi viszony rosszra fordulása, a szerelemföltés vagy a szerelmi elhidegülés munkaerő-piaci feljelentés formájában is testet ölthet.

„Múltkor rendszám szerint feljelentettek a határon. Volt egy nő, akit egyszer kivittem magammal, de nem dolgozott rendesen, meg nagyon botrányosan viselkedett, aztán nekem kellett a hátamat tartani miatta. Ezt meg is mondtam neki, de még neki állt feljebb. A következő adandó alkalommal nem neki szóltam, hanem egy másik asszonynak. Ő képes volt felhívni a határőrséget, és bejelentett bennünket, hogy illegális munkavállalók vagyunk. Annyira azért nem volt fifikás, hogy az osztrák határőröket hívta volna fel, a magyarokat hívta. Valószínű, hogy az osztrákokat azért sem tudta volna felhívni, mert nem beszél németül. Amint kiértünk a határra, rögtön kiszedtek bennünket a sorból, mintha vártak volna bennünket, aztán mondták, hogy mi a helyzet. Szétszedték a kocsit, de nem találtak semmit, nem tudtak mit csinálni. Nem volt nálunk se kaja, se munkásruha.” (24)

A személyes kapcsolatok legszemélyesebbjei, a háztartáson belüli kapcsolatok is el tudnak használódni. Az ettől való – gyakran már többszörösen beigazolódott – félelmek az interjúk sokaságában bukkannak elő. A külföldi munkavállalás paradoxona, hogy egyfelől alig képzelhető el sikeres külföldi vendégmunka stabil hátszország nélkül, másfelől e hátszorgot semmi sem rombolja hatékonyabban, mint a külföldi munkavállalás.

Az áttekintett harmincnégy sikertörténetben több formáját ismerhetjük meg a háztartás „elhasználódásának”. A háztartás szétesése, illetve a házasságon belüli elhidegülés megelőzése sok költséggel jár: heti vagy annál ritkább ingázás esetében szaporítani kell a hazautazások gyakoriságát; napi ingázáskor gyorsabban kell vezetni, jobb kocsit kell venni; és mindegyik esetben sok ajándékot kell vásárolni...

„Szegény feleségem azt sem tudta, mi van velem. Még a következő héten vettünk egy rádiótelefont, azóta az mindig velem van. Ha van valami, rögtön fel tudom hívni.” (31)

„A család miatt is jobb lenne hazajönni, kicsik a gyerekeim, még biztos szükségük lenne rám. Bár esténként így is itthon vagyok. Az a baj, hogy mikor este hét-nyolc körül megérkezem, vacsorázom, aztán már nagyon fáradt vagyok. Korán is kell feküdnöm, mert reggel korán csörög az óra, és fáradtan nem lehet kimenni dolgozni...” (35)

„Kell is a pénz. Elég sokan lakunk is együtt, meg a volt feleségemnek is adok pénz. Én vagyok az egyetlen, az anyám nyugdíját nem számolva, aki rendszeresen keres a családban. A fizetésem nagy része elmegy a megélhetésre. A családi bevételek szinte kilencvenkilenc százaléka tőlem származik. Most fejeztük be a ház bővítését, ez nagyon sok pénzt elvitt. De muszáj volt megcsinálni, mert mit csinállok akkor, ha a fiam egyik nap bejelenti, hogy ide akar hozni egy lányt...”

Hát cigány élet ez! Az bizony! De valamiből meg kell élni. A családommal nekem is sok problémám volt. Először elváltam a feleségemtől. Azt hiszem, hogy azért, mert nagyon eltávolodtunk egymástól. Amiatt, hogy ritkán jártam haza. Talán még ritkábban, mint ahogy lehetett volna. Megismerkedtem egy kis osztrák lánykával, gyakran maradtam ott pénteken is. A válás után egy-két hónapig a lánynál laktam. Aztán annak is vége lett, mert hát sokat jártam haza, és keveset voltam vele. Neki is ugyanaz volt a baja, mint a feleségemnek.

Hát ilyen dolgok ezek, sehol sem lehet otthon az ember, egy idő után mindenhol »Auslander« leszel. Aki sokáig kinn dolgozik, aki képes ezt az életformát valamilyen szempontból megszokni, annak előbb-utóbb lesz valami defektje, az bekattan. Vagy meghülyül, vagy összebalhézik a feleségével, a családjával, vagy kinn kezd el nőzni, vagy nagyképű lesz. Ismerek sok olyan embert, aki hirtelen meggazdagodott, de nem tud mit kezdeni a pénzével. Vagy csak gyűjti és nagyképűsködik, pedig »buta, mint a föld«. Vagy olyan zsugori lett, hogy csak magára meg jó esetben a gyerekeire költi a pénzt, és már nem is tud járni a sok aranytól, de egész nap csak a kocsmába vedel, ha itthon van.” (6)

„A családi háttér nagyon fontos, akkor megy a szekér, ha ketten húzzák egy irányban. Ismerek olyanokat, akik nem tudnak semmit felmutatni. Erősíteni kell egymást érzelmileg, mert különben az ember idegileg összeroppanhat, nőzni kezd, iszik stb. Nagy ár ez.” (25)

„Érdekes, hogy a munkatársaim mindegyike régebben az NDK-ban dolgozott. Hetven százaléknak tönkrement a házassága, vagy elvált. Mindenkinek valami más hiányzott. Ha volt pénze az asszonynak, akkor más kellett neki, ha meg kevés volt a pénz, akkor azért cseszegette a férjét.” [...]

„A legnagyobb probléma, azt hiszem, a családdal kapcsolatban volt. Abban az évben nősültem, amikor kimentem. Kellott a pénz, így hát muszáj volt egyedül hagynom a feleségemet. Ő ezt nagyon nehezen viselte. Fiaitok voltunk mind a ketten... nagyon sok történetet tudnék mesélni, ami biztos nagyon érdekelné, de nem mint szociológust, hanem mint férfit. Azt hiszem, hogy erre a pár év munkára ráment a házasságom. De mindegy is, erről ne beszéljünk, ne hallja meg a feleségem. Néha gondolkodom azon, hogy mégiscsak kimegyek svájcba is dolgozni, kellene a pénz arra, hogy vegyek egy másik lakást. Mind a kettőnknek legyen lakása, ha elválunk.” (34)

Sokszor a tudatlanság, a nyelv- és a jogismeret hiánya okoz jövedelemkiesést, illetve akadályt olyan juttatás, járadék elnyerésének, amelyre pedig jogosult lehetne a munkavállaló. Hozzájárulhat ehhez még a munkaadó ellenérdekeltsége, rosszindulata vagy csak nemtörődömsége is.²⁵

„Az a legnagyobb probléma, hogy nem mondják el a munkaadók, mihez vannak jogaink, mindenre nekünk kell rájönnünk.

Még az a szerencse, hogy én nagyon jól beszélek németül, így le tudom fordítani azokat a jogi papírokat, amikről szó van.

Most például valami olyat hallottam, hogy lehetőség nyílna az adóvisszatérítésre is. Nem tudom pontosan, hogyan működik a dolog, de ki fogom deríteni, mert, ugye, elég sokat jelenthet. Azt sem tudom, hogy ez visszamenőlegesen meddig érvényes. Erről is egy régi kollégám értesített, hogy te, figyelj, csináltál te ilyet, merthogy lehet.

Ugy van, hogy először lehet szerezni munkavállalási engedélyt, amit úgy kell kérni, hogy az ember leírja, hol akar dolgozni. Gyakran visszautasítják azzal, hogy nincs elég munkalehetőség az osztrákoknak se, ezért nekünk magyaroknak nem adnak. Az engedély csak egy munkahelyre szól, ha kirúgnak, akkor el is veszted. A következő fokozat a sárgakártya, amit akkor lehet megszerezni, ha legalább tizennégy hónapos munkaviszonyod van. Ez a kártya két évre szól, és Burgenlandban bárhova jó, bárhova elmehetsz dolgozni. A következő lépés a zöldkártya. Amikor megvan a 267 hetes (ötéves) folyamatos munkaviszonyod Ausztriában, akkor megkaphatod, de neked kell kérvényezned. Ez az egész ország területére jó, Ausztriában bárhova elmehetsz vele dolgozni. Az a baj, hogy ezeket a dolgokat nekünk senki nem mondta el. Mindenre nekünk kell rájönni, és aki nem tud jól németül, vagy olyan alamuszi, hogy nem kérdez, nem néz utána, sohasem jön rá. Lehet, hogy most mi is elvesztettünk négy évet az adóvisszatérítésnél, mert nem tudjuk, hogyan van pontosan, de az biztos, hogy visszamenőlegesen csak három évet lehet kérni. Ezt is egy olyan cimborám mondta, aki a firmájánál jobban volt egy irodás gyerekkel, attól tudta meg. Én kaptam itthon Magyarországon ilyen papírt az osztrák adóhatóságtól, be is vittem a céghez,

²⁵ A kétszereplős interjú szereplőinek szövegét álló, illetve dőlt betűvel különböztettük meg.

hogy mi ez, de azt mondták, hogy ne is foglalkozzak vele, nem érdekes, ilyet mindig küldenek automatikusan. Kicsit furcsállottam a dolgot, de aztán mégsem foglalkoztam vele.

Én is teljesen méltatlankodva mentem be a tanácsba, hogy hát mi ez. Én jobban beszélek németül, mint a férjem, ezért mentem be én. Azt mondja nekem a hivatalnok: ha akarja, asszonyom, hogy a férje kinn dolgozhasson Ausztriában, akkor jobban teszi, ha nem kiabál, hanem szépen visszafizetik a pénzt, aztán hazamennek. Én meg jól felhúztam magam, hogy milyen bánásmód ez! Aztán fellebbeztünk a megyei tanácsnál, volt egy kis huzavona, de aztán végül is nekünk lett igazunk. Megítélték a pénzt is. Most már új törvényt hoztak, most már az egész családnak kinn kell élnie ahhoz, hogy ilyen segítyt kapjon az ember, meg a gyerekeknek itt kell iskolába járni.

Itt szakszervezeti tag mindenki, aki legálisan dolgozik kinn. Én is az vagyok, fizetem a százhetven schillinget. Mit kapok érte? Semmit, csak azt, hogy kinn dolgozhatom (ha-ha-ha). Nincs ez így jól. Semmi érdekvédelem nincsen itt. Most kaptunk egy levelet, valami szakszervezeti papír, mert ilyeneket néha küldözgetnek, hatvanórás munkahetet akar meg ilyesmiket. Nem is olvastam el tisztességesen, mert csak felhúzó magam rajta. Én 1990 óta nem voltam szabadságon, meg táppénzen sem, mert nem mertem elmenni, nehogy kirúgjanak. Jó, kifizetik a pénz, de azért mégis ...

Én, ha megyünk át a határon, sohasem szólok meg németül – pedig mindent megértek, meg perfektül is beszélek –, így nem tudnak belém kötni. Egy ideig mondják a magukét, aztán abbahagyják, és továbbmehetünk...

Nekem 2002-ig van zöldkártyám. Tavaly ezért ötszázkilencven schillinget kellett fizetni, most két évre adják, és kilencszáz schillingbe kerül. Mindenhol csak a pénzt akarják kihúzni a vendégmunkásokból. Most már sokkal bonyolultabb is megcsináltatni. Erkölcsi bizonyítvány, születési anyakönyvi kivonat kell hozzá, és ezeket mind le kell hivatalosan fordíttatni. Meg háromszor fel kell menni Pestre: először kérdezni, másodszor beadni, harmadszor felvenni, ráadásul mindezt most már személyesen kell..." (24)

„A pénznél nagyon kell vigyázni. Ha az ember nincs tisztában a dolgokkal, nagyon könnyen átverhetik. De én kihajtottam magamnak, ami jár. Minden fizetésnél adnak egy ilyen elszámolási papírt, amin tételesen fel van tüntetve, hogy hány órában és hány túlórában van. Először nekem az egyik tétel át volt satírozva, és afölé volt írva a túlórapénz. Ismertem egy győri gyereket, aki egy irodában dolgozik kinn, ő mondta, hogy kajapénzt is kellene adniuk. Ezután bementem a titkárnőkhöz, mondtam nekik, hogy mi a helyzet, de azok csak hebegtek-habogtak, meg mondták, hogy majd szólnak a főnöknek. Aztán bementem a főnökhöz, neki is elmondtam, hogy mi van, először ő is próbált mellébeszélni. Ha pénzről van szó, nagyon könnyen átvágják az embert. A jogainkról, lehetőségeinkről a legritkább esetben tájékoztatnak, ellentétben a kötelességeinkkel. Az anyám német anyanyelvű, szinte én is anyanyelvi szinten beszélem a németet, engem nehezebben tudnak átvágni.” (33)

„A jogainkat elsősorban a tapasztaltabb magyar kollégáktól tudja meg az ember, ritkább esetben az osztrák kollégáktól. Olyanról még nemigen hallottam, hogy a munkaadó vagy a főnök mondott volna valamit, hogy mire van lehetőségünk.” (14)

„Az osztrákok úgy számítják ki az éves adó mértékét, hogy az alapul vett havi keresetet egyszerűen megszorozzák tizenkettővel, ami normál esetben helytálló is lenne. A mi esetünkben, ugye, más a helyzet, mi nem dolgozunk tizenkét hónapot, hanem csak kilenc-tíz. De nekünk is a tizenkét hónap után kellett adót fizetnünk, mint annak az osztráknak, aki végigdolgozta az évet. Ezt szerintem nem nekünk kellene elintézni, hanem a munkaadónak. De legalábbis szólhatott volna előbb, hogy mi a helyzet. Az a lényeg, hogy az ember csak dolgozzon, nem érdemes szólni a főnöknek valami miatt, mert akkor mindjárt azt mondják: ez a magyar már megint kever valamit. Ezt nem nézik jó szemmel...” (12)

A nyelvtudás hiánya nem csupán jövedelemkiesést okoz, de olyan megaláztatások forrásává is válhat, amelyek egy hosszú és sikeresnek megélt ausztriai munkavállalás után is fájó emlékek maradnak.

„A nyelvet olyan szinten beszélem csak, amilyen szinten a munka megköveteli, de hát ez nem sok. Társalogni már nem nagyon tudok németül, meg nem is vagyok rákényszerítve, mert mindig van valaki magyar ott a közelben, a szomszéd esztergánál vagy este a szobában. Erről jut eszembe egy nagyon kellemetlen élmény, amit nem kívánok senkinek. Úgy éreztem magam, mint egy teljesen védtelen kisgyerek, aki meszszire elkerült otthonról. Az történt, hogy még az első héten, amikor semmit nem tudtam németül, este le kellett vinni a lakásból a földszinti kukába a szemetet. Mi a második emeleten laktunk. Én meg mondtam a többieknek, hogy még vacsora előtt leviszem, hogy utána ne keljen. Fogtam is a vödröt meg a kulcsot, aztán elindultam lefelé. Kiöntöttem. Megyek vissza az emeletre, nézem a kulcsom, nincs rajta szám, na bassza meg, hosszú a folyosó, tele van szobával, és minden ajtó ugyanolyan egyforma. Most hogyan találom meg, hogy melyik az én szobám? Ott járkáltam a szemetessel egyik szobától a másikig, mint valami hülye, hátha meghallom valamelyik magyarnak a hangját. Nem is tudtam németül, nem tudtam senkitől se megkérdezni, hogy merre menjek. Néha kijött valaki, akkor gyorsan úgy csináltam, mintha nagyon mennék valahova. Már egy órája így járkáltam, teljesen kétségbeesve, mikor gondoltam, hogy ez így mégsem mehet, hát lesz, ami lesz, bedugom a kulcsot abba a zárba, amelyik úgy-ahogy hasonlított a szobánkra, hátha az lesz az. De nem az volt. Nagydarab, barna ember jött ki, én meg gyorsan elfutottam a szemetesvödörrel, papucsban. Bécs közepén, egy ilyen helyen, egy magyar papucsban szerencsétlenkedik! Rögtön láthatta mindenki, hogy csak feketemunkás lehet. Marhára szégyelltem magam, meg félttem is, mi lesz, ha elkapnak. Aztán vagy két és fél óra múlva nagy röhögést hallottam az egyik

szobából, megismertem őket, aztán bementem. Ez volt a legrosszabb élményem Ausztriában. Ez nagyon megalázó meg kiszolgáltatott volt...” (9)

„Nem beszélek németül, csak azt értem meg, hogy mit kell éppen csinálni. Először jót röhögtünk azon, hogy mikor egy szőlőparcellával végeztünk, akkor ugye át kell menni a másik részre. A gazda mindig azt mondta, hogy »ándere parcella«, mi meg azt gondoltuk, hogy az Andrásnak a parcellájára megyünk át. Azt hittük: hű, de gazdag ember lehet ez az András. Szóval nem beszélek németül, de nincs is szükségem rá...” (36)

„Kicsit élvezem a kalandos részét. A határon sem szokott probléma lenni, a kocsiban mindenkinek van munkavállalási engedélye. Ruhák is nyugodtan lehetnek nálunk. Ha megkérdezik, hogy hova megyek, elég jól beszélek németül, azt szoktam mondani, hogy míg az apám dolgozik, addig én múzeumokban nézelődöm, vásárolgatok vagy ismerősökkel találkozom. Nem szokott probléma lenni...” (37)

A külföldi munkavállalás alapélménye a kiszolgáltatottságból fakadó félelem, ami sok forrásból táplálkozhat. A határon való átlépés minden külföldi munkavállalónak félelemforrás. Az illegális munkavállalóknak a bujkálás és a rejtőzködés második természetükké válik.

„Az ausztriai jogi szabályzással egyáltalán nem vagyok tisztában, de nem is nagyon érdekelnek ezek a dolgok, csak az, hogy el ne kapjanak, mert akkor kitilthatnak az országból.” (36)

„Egyszer volt olyan, hogy éppen egy tetőn dolgoztunk, amikor jöttek ellenőrizni. Szerencsére én akkor nem voltam fönn, mert lementem vécére. Ott ültem kényelmesen, és nehézkesem végeztem a dolgomat, mikor az apám elkezd iszonyatosan dörömbölni az ajtón, hogy azonnal tűnjek el, itt vannak az ellenőrök. Én úgy, ahogy voltam – gondolj bele, milyen nevetséges a szituáció –, „menekültem” kifelé a hátsó kijáraton. Szaladtam el onnan, beültem az apám kocsijába, aztán elhajtottam egy vendéglőig, ahol befejeztem a nagydolgomat. Én szeretem, ha néha van valami érdekes az életben.” (37)

„Egyszer-kétszer előfordult, hogy ellenőrök jöttek, de csak ritkán. Azt hiszem, hogy az utóbbi időben egyre sűrűsödtek ezek az akciók. Emlékszem, hogy amikor ’82–89 között szüreteltünk, egyáltalán nem féltünk. Előfordult, hogy akkor jöttek ellenőrizni, amikor nekem sem volt engedélyem, és ilyenkor menekülni kellett. Beszaladtunk a pajtába, ott volt a kocsi, aztán gyorsan el kellett menni onnan. Volt, aki nem tudott a kocsijához futni, az ment máshova, csak minél messzebb, a benzinkútra meg ilyen helyekre, ahol mi felvehettük a kocsival. A lényeg az volt, hogy se ember, se autó nem maradhatott ott a gazdánál. Engem még sohasem kaptak el, pedig tavaly már egészen kemény ellenőrzések voltak.” (36)

„Először csak alkalomszerűen járogattam ki dolgozni Ausztriába, próbáltam munkavállalási engedélyt is szerezni, de nem sikerült. Bécsben voltak kint kapcsolataim, a főnököm felesége 56-os magyar volt. Itt dolgoztam először. Medencék víztisztító berendezését csináltuk. Teljesen illegálisan dolgoztam mindig.

Maximum két hétig voltunk csak egy helyen, mindig más házhoz mentünk karbantartani, szerelni, nem is féltünk, hogy elkapnak. Családi házaknál nehéz lett volna ellenőrizni... Egy idő után nagyon sok személyes problémám lett a főnökömmel, meg ő is félt az ellenőrzésektől. Eljöttem onnan.

Két évig dolgoztam a sógorommal meg egy osztrák gyerekkel. Gumicentírozással foglalkoztunk. Ez viszonylag veszélyes hely volt, hiszen itt könnyen lehetett ellenőrizni. A határátlépésnél nem volt probléma, mert a munkásruhánk Bécsben volt. Naponta jártunk át a sógorommal kocsival.

Néha volt ellenőrzés, de ezeket mindig előre tudtuk. Ilyenkor elbújtam. Volt olyan is, hogy csak úgy véletlenszerűen jöttek be. A hátsó kijáraton gyorsan elszaladtam, be a kocsiba, aztán uzsgyi. A sógoromnak volt munkavállalási engedélye, neki nem kellett félnie. Ő mindig feltartotta őket annyi ideig, hogy én ne tudjak lépni.

Egyszer egy fiatal srác jött be, kérdezgetett mindenfélét a gumikról, aztán egyszer csak megkérdezte, hogy magyarok vagyunk-e. Annyira nem tudtam jól németül, hogy ez ne derült volna ki. A következő kérdése az volt, hogy hol a munkavállalási engedélyem. Behúzott a csőbe. Hívták a rendőrséget, a gyerek mindenhova velem jött, még a WC-re is, nem tudtam elmenekülni. A rendőrségen beültettek egy cellába. Nem tudtam, mi lesz, de szerencsére csak egy napig voltam benn. Rendesek voltak, adtak egy tolmácsot, és elmondták, hogy mi a helyzet. Az volt a szerencsém, hogy csak heti két napot tudtak rám bizonyítani, úgy nézett ki a dolog, mintha csak kiségiteni járnék ki pár órában, pedig hétfőtől péntekig melóztam.

Bepecsételtek az útlevelembe, s két évre kitiltottak Ausztriából. Fiatal rendőrök vittek ki a határra, jól elbeszélgettünk közben. Mosonmagyaróvárra szoktak átjárni diszkóba, kérdezték, hogy melyik a jó hely, hol vannak jó nők, szóval jól elvultunk. Nem is vittek ki egészen a határig, hogy ne legyen olyan kellemetlen a kitoloncolás. Már előbb megálltak, és gyalog mentem át a határon.

Kicsit kellemetlen volt, de nem jelentett nagy problémát, mert otthon volt egy másik útlevelém, amit még korábban csináltattam, hátha valami baj lesz. Másnap reggel már ezzel az útlevéllel mentem vissza. Nem dolgoztam sokáig a gumicentírozóban, hátha még egyszer visszajönnek. Ha újból elkaptak volna, annak biztos súlyosabbak lettek volna a következményei.

Inkább csak G.-ba jártam ki szüretekre meg egyéb kerti munkákra, szőlőmetszésre... Címerezni is jártunk ki, kb. öt-hat éve rendszeresen az egész család megy. Harminc-negyven fős brigádokat szerveznek, ez hivatalos munka, egy hónapos munkavállalási engedélyt adnak. Bécs alá szoktunk kijárni.

A határon néha félttem, mert a számítógépben benne vannak az adataim. Ha elviszik az útlevelemet, beütik a számát, rögtön kijön, hogy ki vagyok tiltva.

Egyszer elő is fordult, hogy ellenőrizték az útlevélszámomat, és benyomtak egy pecsétet, és visszaküldtek. Minden pecsét alatt ott van egy paragrafus, hogy mi alapján történt az intézkedés, ez a második pecsét egy másik paragrafusra hivatkozik. Azóta nem voltam kinn, nem tudom, hogyha megnézik az útlevelemet, mit tudnak meg belőle...” (34)

„A határátlépésnél mindig be vagyunk rezelve. Nagyon rossz úgy indulni a munkába, hogy lehet, be sem engednek az országba. Minden héten megvan ez a rizikó. Ha már a munkahelyen vagyunk, akkor sem jó minden. Fel van szerelve egy lámpa, egy piros lámpa. Ha ellenőrök jönnek, a lámpa kigyullad, nekünk meg menekülni kell. Van egy hátsó vészkijárat, azon megyünk ki, beülünk a kocsiba, és el kell tűnni.” (18)

Úgy tűnik, hogy az ausztriai magyar munkavállalók körében egyidejűleg van jelen a munkavállaló alávetettsége, az alkalmi (vagy legfeljebb rövid távú szerződéssel rendelkező) munkás kiszolgáltatottsága a munkaadónak, a külföldi munkás rossz helyzete a hazaihoz képest, a napi ingázó hátránya a helybeli munkáséhoz képest, valamint a magyar–osztrák viszony történeti összeforrottságából és egyenlőtlenségéből fakadó „sógorság-” és felsőbbség-alávetettség érzet.

Az egyoldalúság csapdáját elkerülendő rögtön hozzátesszük, hogy a munkaadó is elkötelezett a hosszú távon jól dolgozó magyar munkás megtartása mellett; az illegális munkást foglalkoztató munkaadó szolidáris is lehet a munkavállalóval a lebukás kockázatának mérséklése érdekében. Továbbá, nem a magyar nemzetiség megítélése a legrosszabb az osztrák munkaerőpiacon. Sőt, a magyar munkavállaló előnye a többiekhez (pontosabban az Ausztriával nem határos országokból jövőkhöz képest) éppen abban rejlik, hogy „legalább nem marad, hanem megy haza”.

A JÖVŐKÉP

Hányan lesznek?

A bevezetőben már röviden érintettük, hogy az esettanulmányok alapján nem becsülhető meg szakszerűen az Ausztriában dolgozó magyarok létszáma. Az interjúalanyok viszont könnyedén válaszoltak a kérdésre. Majdnem egyöntetű véleményük így hangzik:

„Aki képes mozogni, az már biztos volt életében egyszer kinn dolgozni, még ha csak szőlőt szedett is. Ha meg még nem volt, akkor ezután megy majd ki, bár most már nehezebb. De aki ki akar menni, az ki is tud...” (16)

Azt a tényt, hogy a magyar–osztrák határ közeli településeken élő háztartások szinte mindegyikében van valaki (kor, képzettség és családciklus függvényében), aki előbb-utóbb Ausztriában vállal munkát, megerősíti egy 1995. évi jelentés (A Bécs ..., 1995). Nem is lehet ez másként, ha Sopronban naponta közel ötezer fő lépi át a határt (feltételezve, hogy az átmenő nemzetközi forgalom zöme Hegyeshalmon keresztül zajlik). Interjúalanyaink beszámolója szerint a kisebb és időszakos határátlépő helyek forgalma sem lebecsülendő.

A (közel)jövő

*„Ameddig tudok, természetesen kijárok,
patkány egy élet ez, de most már mit csináljak...”*

A megkérdezettek jövőképe nem mozog széles skálán. A terv: minél nagyobb jövedelem megszerzése minél rövidebb kintlét alatt, s végül a vágyalom beteljesítése: az osztrák nyugdíjjogosultság elérése.

„Szeretnék még egy-két évig kijárni, de nagyon fárasztó. Inkább itt maradnék Magyarországon mint mezőgazdasági magánvállalkozó. Nekem ez az év van még hátra, aztán végleg megadják a munkavállalási engedélyt. Ezt még mindenféleképpen megvárom. Ezzel a papírral mindenhová mehetek Ausztriába dolgozni. Az ausztriai nyugdíj sem olyan rossz, azt is jó lenne megcsípni.” (23)

Ami pedig az ausztriai kalandozásokat követő életet illeti: a terv a megszerzett jövedelemből vállalkozást indítani, önállóvá válni, és nem utolsósorban a családdal minél több időt tölteni

„Ez volt az első ilyen munkám, ezt már három éve csinálom. Mindennap ki szoktam járni mindenféle időben, amikor szükség volt rám. Van saját kocsim, azzal megyek, és persze egyedül. Két hónapja már csak hetente egy napra járok ki. Nem szándékozom legalizálni, nem akarok semmihez sem kötődni, csak meg akarom szedni magam... Az az álmom, hogy egy üzlethálózatot építsek ki, hogy ne kelljen ausztriai munkát vállalnom.” (2)

„Annyi pénzt kellene azért összegyűjteni, hogy itthon tudjak csinálni egy olyan műhelyt, amelyben most kinn dolgozom. Ez annak ez elképzelésnek lenne a befejezése, ami miatt eredetileg is kimentem, csak ezt most teljes egészében én csinálnám. Néha a cégünk Magyarországról is kap megrendeléseket, ezeket én szoktam csinálni. Látom, hogy itt Óváron is lenne annyi kereslet, hogy el tudna tartani egy ilyen kisvállalkozást. Később aztán terjeszkedni is lehetne a környéken.” (35)

A gond, hogy az ausztriai munkavállalás során megszerzett jövedelem megemeli az igényszintet, amit itthon alkalmazottként reménytelen elérni, és a vállalkozói esélyek sem túl biztatóak.

„Hát most egy kicsit gondolkodom, hogy haza kellene jönnöm. Azért ez a hat év kemény volt, nagyon sokat kellett dolgozni. Reggel héttől este ötig volt a munkaidő. Gyakran a hétvégén is el kellett menni dolgozni, és az ember nem mondhatta azt, hogy nem megy. Minden szombat és minden második péntek szabad lett volna, papír szerint. Most már anyagilag rendben vagyok, most már nem kellene annyit dolgoznom.

Nem tudom, hogy itthon, Magyarországon hova tudnék elmenni dolgozni, de ebben a szakmában semmiféleképpen nem dolgoznék. Én már nem megyek el egy maszekhoz dolgozni kőművesként.

Talán egy építkezési vállalkozást lehetne indítani. Ezzel meg az a probléma, hogy aki jó szakember, az mind kinn van, aki meg itthon van, azzal meg én nem dolgoznék együtt.

Lehetne kijárni dolgozni oly módon is, hogy nem naponta, hanem csak hetente egy vagy két napot. Ez a munka viszont csak feketén lenne... Dolgoztam egy-kétszer már így, de idegileg nagyon strapás, hogy esetenként el kell bújni a pincébe. Nekem hat évem, 227 hetem van összesen, és ez nagyon sok ahhoz, hogy egy ilyen alkalommal elkapjanak. Ha elkaptak volna, akkor megszűnt volna a munkavállalási engedélyem. Az osztrák rendőrök kétezer schillinget kapnak egy magyar feketén dolgozó vendégmunkás elkapásáért.” (12)

„Amíg ki nem rúgnak, addig biztosan kijárok, szeretnék nyugdíjat is szerezni. Igyekszem olyan munkákat megcsípni, amik viszonylag jobban fizetnek, de ehhez egyre jobban kell dolgozni. Egyre több mindenhez kell érteni, hogy az ember mindenféle munkákat meg tudjon csinálni. Ahány szakmához értesz, annyi ember vagy, és annál szívesebben foglalkoztatnak. Ha majd Magyarországon is meg lehet keresni havi száz-százötvenezer forintot ilyen munkával, mint amelyet én csinállok, akkor lehet, hogy elkezdek gondolkozni azon, hogy nem kellene kijárni, de addig nem.” (6)

A hazai munkaerőpiacra való visszatérés esélyeit latolgatva figyelembe kell venni a kor, a személyes kapcsolatok és a kohorsz hatását. Az Ausztriában eltelt évtized alatt a munkavállaló tíz évvel idősebb lett, ami a hazai állásszerzésben nem előny, ráadásul a külföldön töltött idő alatt megkoptak itthoni ismeretségei is. S tekintve, hogy „rendszerelváltó” kohorszról van szó, nehézséget okozhatnak az ismeretlen hazai munkaerő-piaci szabályok, hiszen a visszatagolódni szándékozók éppúgy nem használhatják korábbi „szocialista” tapasztalataikat, mint ausztriai ingázó tapasztalataik jó részét sem.

„Először úgy gondoltam, hogy két-három év lesz csak belőle, de több lett, még most is kinn vagyok. Most már azt hiszem, hogy ameddig lehet, ott maradok dolgozni. Negyvennyolc éves vagyok, már nem kapkodnak értem. A

műhelyemet nem fejlesztettem az utóbbi nyolc-kilenc évben, aminek az is az oka volt, hogy a fiam nem ezt a szakmát választotta. Most már mindenféle-fajta anyagot meg lehet kapni itthon, Magyarországon is, de a versenyt már nem tudnám tartani. Nem vagyok üzletember, inkább jó szakembernek tartom magam. Amit én megcsinálok, azért vállalom a felelősséget, kinn is, itthon is ezt tettem, de ezt, ami most itthon folyik, hogy mindenki ott csal, ahol tud, én ezt nem tudnám csinálni. Akkor meg nem élnék meg...” (14)

„Most hogy kicsit kiszálltam a vendéglátóiparból – nem akarok visszaváltani, a család nagyon fontos, és ezt nem lehet amellet csinálni –, kicsit kevesebb a jövedelmem. Ezért két éve csinálom itthon a Network Marketing hálózatot, amiben nincs kockázat, miközben Ausztriában az építőiparban dolgozom mint segédmunkás, de kisegíték néha egy vendéglőben is. Négy évig Ausztriában is a vendéglátásban dolgoztam, de sok volt, a családom nem bírta. Meg aztán megszületett a kisfiam, és nem akartam, hogy apa nélkül nőjön fel, ezért átmentem az építőiparba. Itt sokkal több a munka, de legalább naponta haza tudok járni, meg aztán már nem is kell annyira a pénz. Teljesen legálisan dolgozom kint, kivéve, amikor besegíték a vendéglátásban, akkor nem...” (3)

„Meg vagyok elégedve, nem akarok semmi különöset. Jó, hogy hagynak önállóan dolgozni. Azt várom, hogy kapjak majd osztrák nyugdíjat, ez a célom. De azért jobb lenne, ha kicsit közelebb lenne munka, az se lenne baj, ha kicsit kevesebbet fizetnének.” (4)

„Volt idő, 1996-tól, amikor egy olyan firmánál dolgoztam (mindig teljesen illegálisan voltam kinn eddig Ausztriában), ahol teniszütőket kellett hűrozni. Nagyon veszélyes üzem volt, nem sokan jöttek ide. Műanyag fröccsöntéssel is foglalkoztak, ami nagyon káros az egészségre. A cég egy idő után úgy gondolta, hogy átköltözik Magyarországra, és itt a faluban vettek egy épületet. A tulajdonos engem bízott meg, havi ötezer schillingért, hogy intézzem az épület felújítását, a vízvezeték bevezetését ... szóval mindent rám bízta. Nekem volt jogom az ügyvédekkel tárgyalni, a pénzeket kifizetni. Nagyon kényelmes munka volt. Miután elkészült minden, azt szerették volna, hogy állandóan és hivatalosan én legyek a magyarországi vezető, de ötezer schillingért ezt nem vállaltam. Elég jól keresek a mostani állásomban, ezt semmiféleképpen nem akartam feladni.” (27)

A jövő azonban nem csak a mai ausztriai munkavállalók terveinek vagy álmainak függvénye. Nagymértékben hat rá az osztrák és a magyar regionális és központi politika s mindenekelőtt az EU-csatlakozás. A mai ausztriai magyar munkavállalók nem optimisták:

„Most már nagyon telített a piac, az újaknak nagyon minimális az esélyük. Már csak legálisan alkalmaznak. Ki akartam vinni az unokatestvéreimet, de

nem tudtam neki semmilyen munkát szerezni. Sokan akarnak felfelé menni, ott jobban tudnak keresni, a viszonyok is jobbak, de az már sokkal messzebb van.” (33)

„Most már sokkal nehezebb kimenni, mint annak idején, mikor én mentem ki. Nehezebb munkahelyet találni, és az ellenőrzéseket is szigorúbban veszik, mint akkoriban. Szerintem nagyon sokan járnak ki a környékről, innen a városból talán nem is annyira sokan, de H.-ból szinte az egész falu kijár dolgozni. Én ott voltam benzinkutas, láttam hétfő reggelente, hogy milyen rengetegen tolakodnak át a határon.” (34)

„A tévében az ember egyfolytában azt hallja, hogy az ausztriai kormány egyre kijebb akarja szorítani a vendégmunkásokat. Azt mondják, hogy nagy a munkanélküliség, ezért nem kellene annyi »Auslander« munkás. Ezt néha lehet is érezni a határőrökön. Van úgy, hogy direkt megnehezítik a határátlépést, hogy elmenjen az ember kedve ott dolgozni, de hát a pénz nagyon nagy úr, azért az ember nagyon sok mindent meg tud, meg akar tenni.

Mostanában egy-két szabályt is megváltoztattak (jogosítvány, vízum). Ebből is az látszik, hogy szigorítanak mindent, hogy ne akarjanak annyian kijárni. Lehet, hogy ezt nem is annyira az osztrákok akarták, hanem csak annak a következménye, hogy aláírták a schengeni egyezményt. Nem tudom.

Most jön a tavasz, és biztos, hogy rosszabb lesz a helyzet, mert ilyenkor »akció« van. Ilyenkor indulnak be az idénymunkák. A feketézők is többen lesznek, akik csak úgy átjárnak a parasztokhoz dolgozni, azoknak a nagy része feketén dolgozik.” (36)

IRODALOM

- A Bécs–Pozsony–Győr régió együttműködési lehetőségei [1995]. Kutatási jelentés. MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest.
- BÍRÓ A. ZOLTÁN [1994]: Adalékok a vándorló ember ikonográfiájához. In Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): *Jönnek? Mennek? Maradnak?* MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1993. Budapest.
- Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön [1996]. KAM, Pro-Print, Csíkszereda. /Helyzet könyvek./
- GRANOVETTER, MARK [1973]: The strenght of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, No. 78, 1360–1380. o.
- HÁRS, ÁGNES [1998]: *Hungary and the Enlargement of the EU*. Kézirat. World Bank, Budapest.
- LÉDERER PÁL (szerk.) [1991]: A magyar ugar. T-Twins, Budapest. /Társadalomtörténeti olvasókönyvek/

- NAETAR-BAKCSI ILDIKÓ–NAGY BARBARA [1997]: *Elemzés a magyar emigrációval foglalkozó osztrák szakirodalomból*. Kézirat. Bécs.
- PUSKÁS JULIANNA [1982]: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SIK ENDRE [1998a]: A migrációs potenciál a mai Magyarországon. *Európai Tükör*, III. évf., 2. sz., 84–106. o.
- SIK ENDRE [1998b]: *The Social Aspects of Migration in Contemporary Hungary in Relation with the Accession to the EU*. Kézirat. World Bank, Budapest.

FÜGGELEK²⁶

Azonosító	A kérdezett				A háztartás jellemzői
	neme	születési éve	lakóhelyének típusa	iskolai végzettsége, képesítése	
1	Férfi	1955	Város	Szaktanárképző, géplakatos (főiskolán tanul)	4 fő, a feleség munkanélküli, két gyermek van (iskolások)
2	Nő	1975	Város	Gimnázium, német kéttannyelvű	Egyedül él, saját panellakásban
3	Férfi	1960	Város	Középfokú, vendéglátó-ipari	4 fő, a feleség háztartásbeli, két kicsi gyermek van
4	Férfi	1952	Város	Érettségi, műbútorasztalos	3 fő, a feleség a mezőgazdaságban dolgozik mint műszakvezető (régábban a kérdezett is itt dolgozott 18 évig), egy fiúgyermek van, ő főiskolán tanul
5	Férfi	1945	Város	Technikum, gazdasz, „pincériskola”	3 fő, a feleség munkanélküli (korábban a vendéglátásban dolgozott), egy lánygyermek van, aki fodrászvállalkozást üzemeltet
6	Férfi	1952	Község	Technikum, szerszámkészítő	5 fő, az élettárs háztartásbeli, egy nyugdíjas nagyszülő, két gyermek van, az idősebb fiú munkanélküli (alkalmi munkát végez néha Ausztriában is), a másik óvodás (a kérdezett volt feleségével él egy lánya is)
7	Férfi	1960	Község	Szaktanárképző	5 fő, a feleség

²⁶ Nincs 19-es, 21-es és 22-es azonosító, az esetszám 34.

				pező, festő	„anyaságin” van, a három gyermek még tanul
8	Nő	1971	Község	Érettségi, élelmiszerbolti eladó, pedikűr-manikűr és műköröm képzést adó iskola végzése folyamatban	5 fő (a kérdezett elvált), egy hétéves gyermek, szülők (az apa nyugdíjas, az anya egy ipari üzemben dolgozik) és egy fiútestvér, aki munkanélküli, de néha alkalmi munkásként kijár Ausztriába (a volt férj is illegálisan dolgozik Ausztriában)
9	Férfi	1948	Város	Gépipari technikum, gyártásvezetői	4 fő, a feleség dolgozik, egy gyermek főiskolán tanul, a másik gyermek dolgozik
10	Férfi	1965	Falu	Szaktanácsadó, központi fűtés-szerelő	3 fő, a feleség gyeken van, két kisgyermek (a nagyobbik már óvodás)
Azonosító	A kérdezett				A háztartás jellemzői
	neme	születési éve	lakóhelyének típusa	iskolai végzettsége, képzése	
11	Férfi	1962	Város	Szaktanácsadó, ács-állványozó	3 fő, a feleség gyeken van
12	Férfi	1959	Falu	Technikum, magasépítő	4 fő, a feleség tsz-adminisztrátor, két gyermek (4 és 8 évesek)
13	Férfi	1950	Község	Érettségi, villanyszerelő mester	4 fő, a feleség óvónő, két gyermek, a fiú vendéglátó-ipari szakiskolába jár (nyáron néha kijár Ausztriába felszolgálni), a lány munkanélküli
14	Férfi	1950	Község	Szaktanácsadó, asztalosmester	4 fő, a feleség az otthonukban lévő fodrászműhelyben

					dolgozik, két gyermek, a fiú egyetemista (építész), a lány szakközépiskolás (közgazdaságtani)
15	Férfi	1959	Község	Szaktanácsadó, kőműves	4 fő, a feleség védőnő, két általános iskolás gyermek
16	Férfi	1958	Község	Szaktanácsadó, kőműves	4 fő, a feleség két éve minimálbérért dolgozik egy maszek boltban, előtte betegeskedett, két gyermek, a lány középiskolás, a fiú általános iskolás
17	Férfi	1951	Község	Szakközépiskolai érettségi, asztalos	4 fő, a feleség a helyi tsz-ben dolgozik mint mérlegképes könyvelő (bruttó 40 ezer forintért), két gyermek van, gimnáziumban tanulnak
18	Férfi	1959	Község	Szaktanácsadó, víz- és központi fűtés-szerelő	5 fő, a feleség takarékszövetkezeti adminisztrátor (bruttó 30 ezer forintért), két gyermek van, a 18 éves lány cukrász egy vállalkozónál (minimálbérért), a fiú nyolcadikos, a nagymama nyugdíjas (16 ezer forint)
20	Férfi	1978	Község	Szaktanácsadó, patkolókovács	6 fő, a szülők mezőgazdasági gazdálkodók, három testvére van, egy általános iskolás, egy gazdaszponyképzős, egy óvónőképzős (a fogyatékosak általános iskolájában tanultak)
23	Férfi	1961	Község	Szaktanácsadó, ács-állványozó	4 fő, a feleség laboráns, jelenleg háztartásbeli, két gyerek van, általános iskolások

Azonosító	A kérdezett				A háztartás jellemzői
	neme	születési éve	lakóhelyének típusa	iskolai végzettsége, képesítése	
24	Férfi	1956	Község	Szaktanárképző, mezőgazdasági gép-szerelő, hivatásos jogosítvány	4 fő, a feleség háztartásbeli, illegálisan dolgozik Ausztriában (az interjú folyamán ő is aktívan részt vett a beszélgetésben), két gyermek van, általános iskolások
25	Férfi	1967	Község	Egyetem, agrármérnök	2 fő, a feleség háztartásbeli
26	Nő	1965	Város	Szakközépiskola, egészségügyi	4 fő, a férj kőműves, tíz éve feketén dolgozik Ausztriában, két kisgyermek van, óvodás korúak
27	Férfi	1974	Város	Szakközépiskola, építőipari	2 fő, az idős apa nyugdíjas paraszt
28	Nő	1940	Község	Főiskola, tanítóképző	4 fő, a kérdezett nyugdíjas, gyesen lévő lánya két kisgyermeket nevel
29	Férfi	1958	Város	Szaktanárképző, géplakatos	4 fő, a feleség fogorvosi asszisztens, két gyermek van, egy általános iskolás és egy óvodás
30	Férfi	1938	Község	Általános iskola	Egyedül él
31	Férfi	1971	Város	Szaktanárképző, kőműves	3 fő, szülőkkel él együtt, az apa kőműves (Ausztriában vendégmunkás), az anya tímfoldgyári adminisztrátor
32	Férfi	1956	Város	Szaktanárképző, hegesztő	2 fő, az élettárs virágkötő (a feleség gyesen van a hároméves kisgyerekkel)

33	Férfi	1948	Város	Technikum, szerszámkészítő	4 fő, a feleség adminisztrátor, két gyermek van, gimnazisták
34	Férfi	1969	Város	Szaktanácsadó, villanyszerelő	4 fő, a feleség gyese- n van, egy hároméves kisfiuk van, a nagy- mama nyugdíjas
35	Férfi	1964	Város	Gimnáziumi érettségi, vendéglátó- ipari szakközépiskol a, rádió-tv- szerelő	4 fő, a feleség magánvállalkozóként biztosítási üzletkötő, két gyermek van, óvodás korúak
36	Nő	1956	Község	Szaktanácsadó, vendéglátó- ipari	3 fő, két gyermek van, a lány szakközépiskolás, a fiú munkanélküli (22 éves, vendéglátó-ipari szakközépiskolát végzett, alkalmilag Ausztriába jár ki szüretelni stb.) (a férj elhagyta a családot)
Azonos ító	A kérdezett				A háztartás jellemzői
	nem e	születési éve	lakóhelyé- nek típusa	iskolai végzettsége, képesítése	
37	Férfi	1974	Város	Gimnáziumi érettségi, egyetemi tanulmányok folyamatban	4 fő, a kérdezett a szüleivel él, az anya adminisztrátor egy állami vállalatnál, az apa ács, Ausztriában legálisan dolgozik, egy húga van (kereskedelmi szakközépiskolában ötödéves)